

ЛАВ ТОЛСТОЈ

ДЕЧАШТВО

ПРИПОВЕТКА

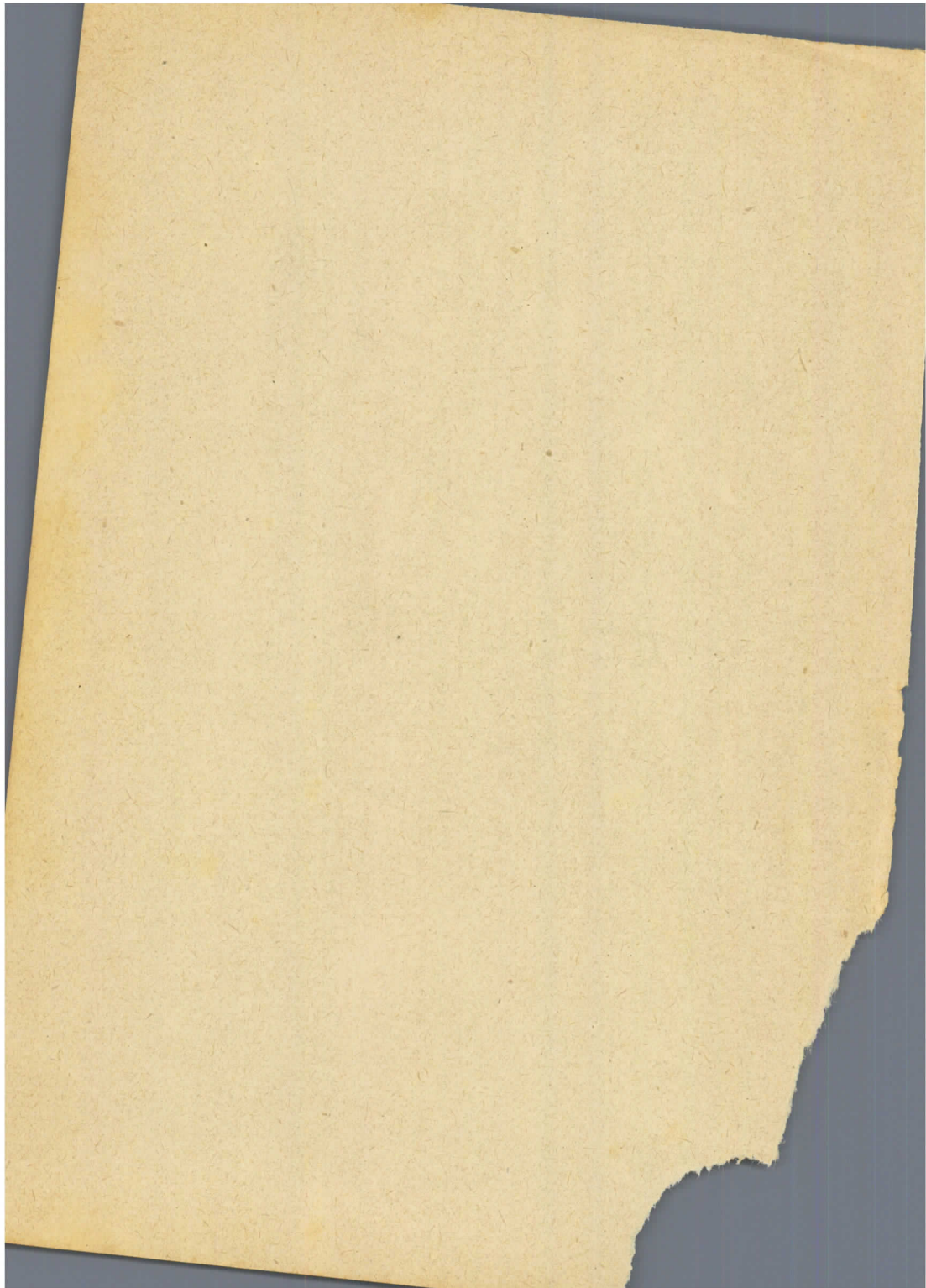
С РУСКОГ ПРЕВЕЛА
МИЛИЦА ЈАНКОВИЋ

ИЗДАЊЕ СВЕСЛОВЕНСКЕ КЊИЖАРНИЦЕ
М. Ј. СТЕФАНОВИЋА и ДРУГА — БЕОГРАД.

БЕОГРАД
Штампарија и Литографија САВЕ РАДЕНКОВИЋА И БРАТА
Ускочка број 10.
1920.

II
ДЕЧАШТВО
ПРИПОВЕТКА
(1854. године)

ДЕЧАШТВО

ПРИПОВЕТКА

I

Путовање на колима.

Понова код капије петровског дома чекају спремна два екипажа: један — фијакер, у који седа Мими, Каћењка, Љубочка и главом настојник имања Јаков — на место до кочијаша; друга су кола обична с федерима и у њима ћемо путовати ја и Влада и лакеј Василије, који је скоро доведен за лакеја.

Тата који треба кроз неколико дана и сам да дође у Москву, стоји без капе на капији и крсти прозор на фијакеру и наша кола.

„Е, с Богом пошли! Терај!“ Јаков и кочијаши (ми путујемо са својима) скидају капе и крсте се. „Но, но! С Богом!“ Кош од фијакера и наша кола почињу да одскачу по неравном путу и брезе у великој алеји једна за другом трче поред нас. Ја нимало нисам тужан: не мислим на оно што остављам, већ на оно што ме чека. Што се више удаљавам

на његовим голим снажним рукама кадгод ради неки напоран посао.

Иза преграде, где је спавала Мими с девојчицама, преко које смо се синоћ дозивали и разговарали, осећа се кретање. Маша с разним стварима које се стара да од наше радозналости хаљином сакрије протрчава све чешће и чешће поред нас; напоследку отварају се врата и нас зову да пијемо чај.

Василије, у наступу излишне усрдности, непрестано упада у собу, износи час ово, час оно, подмигује нама и једнако моли Марију Ивановну да пођемо што раније. Коњи су упрегнути и показују своје нестрпљење тиме што с времена на време затресу прапорцима. Куфери, сандуци, кутије и кутијице понова се смештају у кола и ми седамо сваки на своје место. Али у нашим колима увек наиђемо на брдо место седишта и никако не можемо да разумемо како је то све јуче било лепо сложено и како ћемо сад да седимо; нарочито једно сандуче за чајни прибор од ораховине с троугластим поклопцем који су дали нама у кола и метнули под мене, доводи ме до великога гњева. Али Василије каже да ће то да се слегне и ја сам приморан да му верујем.

Сунце тек што се појавило изнад густог белог облака који открива исток и сва околина озари се мирно — радосном светлошћу. Све је око мене тако дивно, а у души ми је тако лако и спокојно... Пут се вије као широка немирна трака испред нас између поља

пуног осушене стрњике и младог зеленила на коме блиста роса. Гдегде на путу наиђемо на суморну ракиту или младу брезницу с лепљивим лишћем, које бацају дугу непокретну сенку на сасушени колосек у глини и на ситну зелену траву по путу... Једнолики шум точкава и звончића не заглушује песма шева које лећу баш крај самога пута. Задах сукна које су изгризли мољци, прашине и некакве киселине, који се осећао у нашим колима губи се у мирису јутра и ја осећам неко пријатно узнемирење и жељу да нешто учиним — а то је знак истинског уживања.

Нисам имао времена у механи да се помолим Богу; али пошто сам већ толико пута искусио да ми се онога дана, кад због чега било заборавим да испуним ту дужност, деси увек нека несрећа, старам се да поправам погрешку: скидам капу, повлачим се у угао кола, читам молитве и крстим се испод капута кришом, да ме нико не види. Али хиљаде разних ствари привлаче моју пажњу и ја расејано понављам неколико пута једне исте речи молитве.

Ево на стази за пешаке која се савија око друма виде се неке фигуре које се полагано крећу: то су богомољке. Главе су им замотане у прљаве мараме, на леђима им котарчице од танке брезове коре, ноге су им умотане у прљаве исцепане обојке и обувене у тешке опанке. Равномерно измахујући тојагама једва осврћући се на нас, оне полагано теш-

ким кораком иду једна за другом, и ја се питам: куда и зашто оне иду, да ли ће да путују још дуго, и да ли ће брзо дугачке сенке које оне бацају на друм да се споје са сенком раките, поред које морају да прођу? Ево једна поштанска кола у која су упрегнута четири коња јуре нам у сусрет. Два тренутка су прошла — и лица која су нас из мале раздаљине љубазно и радознано погледала, већ су се изгубила, и некако ми чудно изгледа што ти људи немају са мном ничега заједничкога и што их можда више никад нећу видети.

Ево по друму касају два космата ознојена коња с амовима на чије су кајишеве завезане узенгије, и иза њих, обесивши дугачке ноге у великим чизмама низ коња који покадкад једва чујно зазвекта прапорцима, јаши неки млади кочијаш и, накрививши на једно уво шубару од јареће коже, пева неку отегнуту песму. На његовом лицу и у његовом ставу има тако много лењивог, безбрижног задовољства, да се мени чини да је највећа срећа бити кочијаш, путовати тамо амо и певати тужне песме. Ено тамо далеко иза јаруге види се у светло плавом небу сеоска црква са зеленим кровом; ено села, ено црвеног крова племићске куће и зелене баште. Ко живи у тој кући? Има ли у њој деце, оца, мајке, учитеља? Зашто не бисмо отишли у ту кућу и упознали се са домаћинима? Ево иде читав низ огромних натоварених кола, у која су упрегнута по три

ухраћена дугонога коња, која ми морамо обилазити.

„Шта возите?“ — пита Василије првога кочијаша који, спустив огромне ноге низ лојтре и машући бичем, дуго пажљиво-блесаво гледа за нама и одговара тек онда, кад више не можемо да га чујемо. „Шта имате у колима?“ — обраћа се Василије другим колима, на чијем предњем делу покривеном новом асуром лежи други кочијаш. Плава глава са црвеним лицем и риђом брадицом промоли се за тренутак испод асуре, равнодушно презривим погледом одмери наша кола и понова је нестаје — и ја онда помишљам да ти кочијаша зацело не знају ко смо ми и откуда и куда идемо...

Скоро час и по сам удубљен у разна опажања и не обраћам пажње на криве цифре написане на стубовима који обележавају врсте. Али, ево, сунце ми све јаче пече главу и леђа, пут је све прашљивији, троугласти поклопац чајнога сандучета све ми више смета, ја неколико пута мењам положај: мени је врућина, незгодно и досадно.

Сад сву моју пажњу привлаче стубови који обележавају врсте и бројеви на њима; ја на разне математичке начине срачунавам време за које можемо стићи до прве станице. „Дванаест врста сачињавају трећину од тридесет и шест, а до Љапаца има четрдесет и једна, према томе прешли смо једну трећину и колико?“ и т. д.

— Василије, — кажем ја, пошто примећујем да он почиње да *врши буклије* на месту до кочијаша, — пусти мене, мили мој, на твоје место.

Василије пристаје. Ми се мењамо, он одмах почиње да хрче и изваљује се тако, да у колима нема ни за кога више места; а преданом са висине на коју сам се попео појављује се врло пријатна слика: наша четири коња, Њеручинскаја, Ђачок, стари Левак и Апотекар, чије особине ја познајем до најмањих ситница.

— Зашто је данас Ђачок упрегнут с десне стране, а не с леве, Филипе? — мало плашљиво питам ја.

— Ђачок?

— Њеручинскаја ништа не вуче, — кажем ја.

— Ђачка не треба презати с лева — говори Филип, не обраћајући пажње на моју примедбу: — није он такав коњ да га треба упрегнути с леве стране. Лево треба упрегнути таквог коња који је прави коњ, а он није такав коњ.

И Филип се после тих речи нагиње на десну страну и, трзајући из све снаге узду, почиње да туче јадног Ђачка по репу и по ногама на неки нарочити начин, ударајући одозго, и, мада се Ђачок труди коликогод може и вуче цела кола, Филип престаје да га туче тек кад хоће да се одмори и да намакне на једну страну своју капу која му је пре тога

сасвим добро и чврсто стојала на глави. Ја се користим тим срећним тренутком и молим Филипа да ми да да ја *мало пошерам*. Он ми даје прво једну узду, затим другу и на-послетку свих шест узда и бич прелазе у моје руке и ја сам потпуно срећан.

Старам се коликогод могу да подражавам Филипу и питам га је ли добро, али он готово никако није задовољан: каже како овај коњ много вуче, овај ништа не вуче, упире ми лакат у груди и узима ми узде. Врућина све јача, бели облачићи по небу клубуче се као сапунски мехури, дижу се све више, спајају се и добијају тамно сиве тонове. Кроз прозор од фијакера промаља се једна рука с боцом и завежљајем; Василије необично вешто, мада кола и даље иду, скаче с места и доноси нам уштипке и квас.

Код стрме низбрдице сви силазимо с кола и понекад се утркујемо ко ће пре отрчати до моста, док Василије и Јаков, укочивши кола, придржавају их с обеју страна као да би их могли задржати да не падну. После замолимо Мими да допусти и ја или Влада седамо у фијакер, а Љубочка или Каћењка у кола. То премештање чини велико задовољство девојчицама које сасвим с правом кажу да је у колима много пријатније. Понекад, кад сунце много пали, ми изостајемо иза фијакера, и пролазећи поред шумарка накидамо пуно зелених гранчица и правимо у колима хладњак. Покретни хладњак почиње да јури и достиже

фијакер, а Љубочка, као увек кад је нечим врло очарана, цичи што игда може.

Али ево и села, у коме ћемо ручати и одморити се. Ево већ мирише на село: — на дим, на катран, на овце; чују се звуци говора, корака и колских точкова; прапорци већ не звоне више тако као у отвореном пољу, и с обеју страна промичу избе са сламним крововима, изрецканим отесаним вратанцима и малим прозорима са зеленим или црвеним капцима, кроз које се гдегде промаља лице какве радознале жене. Ево сељачких дечака и девојчица обучених само у кошуље: отворили очи, раширили руке и непомично стоје на једном месту, или, брзо тапкајући босим ножицама по прашини и не осврћући се на то што им Филип прети бичем, трче за колима и старају се да се окаче за сандуке који су везани позади. Ево и риђих кафанских слугу који с обеју страна притрчавају колима и најљубазнијим речима примамљују пролазнике. Ррр! Врата шкрипе, алке се закачињу и ми улазимо у двориште. Четири часа одмора и слободе!

II

Непогода.

Сунце се примицало западу и косим врућим зрацима несносно ми пекло врат и образе; нисам смео да дотакнем усијане ивице кола; густа прашина се дизала по путу и испуњавала ваздух. Није било ни најмањег ветра

који би је односио. Испред нас, увек на истом растојању монотono се нијао високи прашљиви кош од фијакера, иза кога се покатад појављивао бич којим је махао кочијаш, његов шешир и Јаковљева качкета. Ја нисам знао куд ћу да се денем: ни црно од прашине Владино лице, који је поред мене дремао, ни кретање Филипових леђа, ни дугачка сенка наших кола која је под оштрим углом трчала за нама нису могли да ме разоноде. Гледао сам само стубове који обележавају врсте које сам опажао још издалека, и облаке који су мало раније били растурени по небеском своду, а сад су се почели скупљати у један велики, таман, злокобан облак. Покатад чула се удаљена грмљавина. Због тога сам још нестрпљивије желео да што пре стигнемо у сеоску гостионицу. Непогода је изазивала у мени неку неисказано тешку тугу и страх.

До најближег села требало је још неких десет врста, а велики тамно-љубичасти облак, који се Бог зна откуда појави, јурио је к нама и ако није било ни најмањег ветра. Сунце још нису покрили облаци и оно јасно осветљава ту мрачну масу и сиве пруге које се од ње пружају чак до хоризонта. Понекад у даљини севне муња и чује се нејасна грмљавина, која се постепено појачава, приближује, и онда затреште један за другим громови по целом небеском своду. Василије се мало подиже с места и подиже кош од кола; кочијаш и облаче доламе и кадгод пукне гром,

скидају капе и крсте се; коњи чуље уши, шире ноздрве, као да хоће да омиришу свеж ваздух који долази од облака који се приближава, и кола брже јуре по прашљивом путу. Мене је страх и ја осећам како ми крв јаче струји. Али ево облаци већ помало сакривају сунце; ево оно је синило последњи пут и осветлило страшну и мрачну страну хоризонта и сакрilo се. Сва околина се одједном мења и постаје тамна. Ево задрхтао је јасиков шумарак; лишће добија неку беличасту мутну боју, јако се оцртава на љубичастој позадини облака, шушти и повија се; врхови великих бреза почињу да се љуљају и руковети суве траве лете по ветру; брежунице и белогруде ласте, као да би нас хтеле зауставити, облећу око кола и пролећу баш испред коњских груди; чавке са рашчерупаним крилима лете некако укусо према ветру; крајеви кожне завесе којом смо се заклонили, почињу се подизати, пропуштати таласе влажнога ветра и размахнувши се, ударати о кош на колима. Муња сева чини ти се баш у самим колима, заслепљује вид и за тренутак осветљава сиво сукно, ивицу седишта и Владу који се шћућурио у углу кола. У том истом тренутку баш над нашом главом разлеже се величанствена грмљавина која као да се, подижући се све више и више, шире и шире, по огромној спиралној линији постепено појачава и прелази у страховити тресак грома који те нагони да и нехотице задршћеш и задржиш

дисање. Божји гњев! Колико много поезије има у тој мисли простога народа!

Точкови се обрћу све брже и брже; по леђима Василија и Филипа који нестрпљиво трза уздама опажам да се и они боје. Кола брзо возе узбрдо и треште по дрвеноме мосту; мене је страх да се помакнем и свакога тренутка чекам да сви пропаднемо.

Стој!... откиде се штранга и на мосту, и ако су громови трештали да уши пробију, ми морамо да се зауставимо.

Наслањам главу на ивицу кола и дршћући од страха, гледам без наде како се крећу дебели црни прсти Филипови који полагано завезује петљу и изравњује штранге, гурајући побочнога коња и дланом и држањем од бича.

Узнемиреност, брига и страх појачавали су се у мојој души као што се појачавала непогода, али кад је дошао величанствен тренутак тишине, после кога је долазио тресак грома, моја осећања су долазила до тог степена да бих ја, кад би се то стање продужило још четврт часа, зацело умро од узбуђења.

Баш у том тренутку испод моста се изненада појављује неко људско биће, обучено само у једну сву подерану кошуљу, његово је лице отечено, израз бесмислен, ошишана непокривена глава му се нија, ноге су му криве и на њима нема мишића, место руке има неки црвени, углачани патрљак без прстију, који он гура право у кола.

„Гла-а-во! Дај убо-го-ме Хри-ста ра-ди“, звучи тужан глас и просјак се уз сваку реч крсти и клања до појаса.

Не могу да искажем колико сам ужаса претрпео у томе тренутку. Коса ми се дизала од страха, а бесмислене очи су биле упрте у просјака...

Василије, који је успут давао милостињу, саветује Филипа како ће да учврсти штрангу и пошто је све свршено и Филип се, скупљајућу узде, пење на бок, онда тек вади нешто из побочног џепа. И тек што смо се кренули, заслепљује нас муња, за тренутак испуњује ватреном светлошћу целу долину, приморава коње да стану и без и најмањег међувремена затрешти такав гром да ти се чини да се свод небески руши на нас. Ветар је још јачи; гриве и репови коња, Василијев шињел и поле кожне прегаче очајно лете на једну страну под ударцима махнитога ветра. На кожни кров кола паде крупна кап кише... друга, трећа, четврта и одједном као да залупа добош над нашом главом, и по целој околини чу се равномерни шум кише. Василије креће лактовима и ја погађам да он одвезује кесу с новцима; просјак, крстећи се и клањајући се, трчи поред самих точкава који само што га не прегазе. „Дај Хри-ста ра-ди!“ Напослетку бакарни грош лети поред нас и бедно створење у скроз мокрој кошуљи која се припила уз његово мршаво тело, нијајући се на

ветру, у недоумици зауставља се насред пута и ја га губим из вида.

Киша коју гони силан ветар пада косо, лије као из олука; с Василијевих у сукно обучених леђа теку потоци у бару мутне воде која се накупила на кожној прегачи. Прашина коју је у почетку киша замесила у ситне куглице сад је постала ретко блато које месе точкови; сад се мање труцкамо, и по коло-сецима у глини потекоше мутни потоци. Муње су се светлиле шире и блеђе, и ударци грома нису били више тако јаки поред једноликог шума кише.

Али ево киша је све ситнија; велики облак се цепа на таласасте облаке, почиње да се светли оно место где треба да је сунце и кроз сиво беле ивице облака једва се назира парченце плавог неба. Кроз неколико тренутака већ нежан зрак сунца светли на барама по путу, на млазевима ситне кише која пада право као кроз сито и на опраној блиставој зеленој трави по путу. Црни облак онако исто страшно застире другу половину небеског свода, али га се ја више не бојим.

Мене захвата неисказано пријатно осећање наде у живот, осећање које је дошло брзо после тешког осећања страха. Душа се моја осмехује тако исто као и освежена развеселена природа. Василије спушта јаку на шињелу, скида капу и стреса с ње кишу; Влада разгрће завесу; ја промаљам главу из кола и жудно удишем свеж, мирисни ваздух. Сјајан

опрани кров фијакера са сандуцима привезаним позади нија се испред нас; коњска леђа, кајиши на амовима, узде, шине на точковима — све је мокро и бљешти на сунцу као да је лаковано. С једне стране пута недогледно поље озимице, где-где само испресецано плитким јендецима, а по њему блиста мокра земља и зеленило и као осенчен ћилим шири се чак до хоризонта; с друге стране јасикова шумица у којој има неколико младица ораха и черемухе стоји као да је на врхунцу среће, не миче се и полагаано рони са својих умивених грана светле кишне капље на прошлогодишње суво лишће. Са свих страна долећу с веселом песмом и брзо падају на земљу ђубасте шеве; у мокром шибљу осећа се ужурбано кретање малих птица и из средине шумарка чује се глас кукавице. Тако је чаробан тај чудни мирис шуме после пролећне непогоде, мирис брезе, љубичице, трулога листа, печурке и черемухе, да ја не могу више да седим у колима, већ искачем, трчим ка жбуњу, и, не марећи што кишне капље падају на мене, қидам мокре гранчице процветале черемухе, ударам се њима по лицу и удишем њихов чудесни мирис. Нимало се не осврћем на то што ми се на ципеле нахватало врло много блата и што су ми чарапе већ сасвим мокре, већ, шљепкајући по блату, трчим ка фијакеру.

— Љубочка! Каћењка! — вичем ја, дајући им кроз прозор неколико гранчица черемухе, — пазите како је лепо!

Девојчице циче, узвикују: ах! Мими виче да се склоним, јер ће кола да ме прегазе.

— Та помириши, да видиш само! — вичем ја.

III

Нов поглед на свет.

Каћењка је седела поред мене у колима и, погнувши своју лепушкасту главу замишљено гледала како испод точкова јури прашљиви пут. Ја сам је, ћутећи, посматрао и чудио сам се томе не детињски тужном изразу који сам сад први пут видео на њеном руменом лицу.

— Још мало па ћемо стићи у Москву, — рекох ја. — Шта ти мислиш каква је она?

— Не знам, — одговори она преко воље.

— Али ипак како мислиш: да ли је већа од Серпухова или није?

— Шта?

— Ништа.

— Али по ономе инстинкту којим један човек погађа мисли другог и који је као неки путовођа разговору, Каћењка је размела да мене боли њена равнодушност; она подиже главу и обрати ми се.

— Тата вам је говорио, је ли, да ћемо живети код бабушке?

— Јесте; бабушка хоће да живи заједно с нама.

— Хоћемо ли сви заједно да живимо?

— Разуме се; ми ћемо становати на горњем спрату на једној половини, ви — на другој, а тата — у споредној згради, а сви заједно ручаваћемо доле код бабушке.

— Мама каже да је бабушка много озбиљна и љута.

— Не — е! То само тако изгледа испочетка. Озбиљна јесте, али ни најмање није срдита; напротив врло је добра и весела. Да си само видела какав је бал био на њен рођендан!

— Ипак ја се бојим ње; а, уосталом, Бог зна да ли ћемо и ми...

Каћенка одједном заћута и опет се замисли.

— Шта — а? — запитах ја узнемирено.

— Ништа, тек онако.

— Не, ти си нешто рекла: „Бог зна...“

— Ти си почео да причаш какав је бал био код бабушке.

— Баш штета што и ви нисте биле; било је врло много гостију, можда хиљаду, музика, генерали, и ја сам играо... Каћенка! — рекох ја, одједном се заустављајући у сред свога описивања, — ти не слушаш?

— Слушам; ти си казао да си играо.

— Зашто си тако мрзовољна?

— Па не могу увек да будем весела.

— Не, ти си се врло променила откако смо ми дошли из Москве. Кажи ми истину

— додадох ја одлучно, помичући се к њој, — зашто си постала тако чудна?

— Зар сам ја чудна? — одговори Каћењка с одушевљењем које је доказивало да ју је моје опажање заинтересовало: — ја нимало нисам чудна.

— Не, ти више ниси онаква као што си пре била, — продужих ја: — пре се видело да си ти у свему уз нас, да нас сматраш као рођаке и да нас волиш као и ми тебе, а сад си постала тако озбиљна, склањаш се од нас...

— Ни најмање...

— Не, пусти ме да довршим, — прекидох је ја и осетих већ неко лако голицање у носу које предсказује сузе које су ми увек навирале у очи кад год сам исказивао дуго уздржавану срдачну мисао: — ти се удаљујеш од нас, разговараш само с Мими, као да ти није стало за нас.

— Па човек не може увек да буде исти: треба некад и да се промени, — одговори Каћењка која је све објашњавала неком фаталном потребом кад није знала шта да каже.

Сећам се кад се једаред посвађала с Љубочком која јој је казала да је *глува девојчица*, она је одговорила: па не могу сви да буду паметни, треба неко и глуп да буде; али мене није задовољио одговор да се некад треба и променити и ја сам даље испитивао:

— А зашто је то потребно?

— Па нећемо ваљда увек бити заједно, — одговори Каћењка, мало поцрвене и загледа се у Филипова леђа. — Мама је могла да живи код ваше покојне маме која јој је била

пријатељица; а Бог зна да ли ће се моћи сложити с грофицом за коју кажу да је тако љутита. А осим тога ипак ћемо једаред морати да се растанемо: ви сте богати — имате село Петровско, а ми смо сироти — мама ништа нема.

Ви сте богати, а ми сироти... те речи и ти појмови кад су се тицали њих учинили су ми се врло чудни. По мојим тадашњим појмовима сироти су били само просјаци и мужици и појам сиромаштва никако нисам могао да применим на грациозну, лепушкасту Каћењу. Мени је изгледало, пошто су Мими и Каћења досад увек живеле с нама, да ће и одсад увек живети као нама равне. Друкчије није могло бити. А сад хиљаде нових, нејасних мисли о њиховом положају појурише ми у главу, и мене би стид што смо ми богати а они сироти, толико, да сам поцрвенео и нисам смео да погледам у Каћењу.

„Шта је с тим ако смо ми богати, а они сироти? — мислио сам ја, — не знам зашто због тога треба да се растанемо. Зашто не бисмо делили с њима све што имамо?“ Али сам појимао да не вреди с Каћењком говорити о томе, и неки практични инстинкт као упркос томе моме логичном размишљању говорио ми је да она има права и да нема смисла објашњавати јој своје жеље.

— Зар је то могућно да ти одеш од нас? — рекох ја. — Како ћемо да живимо једни без других?

— Шта да се ради, и мени је тешко ; само ако се то деси, ја знам шта ћу да радим...

— Отићи ћеш у глумице... којешта! — прихватих ја, јер сам знао да је увек радо маштала да буде глумица.

— Не, то сам ја говорила кад сам била мала.

— Шта ћеш онда да урадиш?

— Отићи ћу у манастир и тамо ћу живети, носићу црно одело и сомотску капицу.

Каћенка поче да плаче.

Да ли вам се дешавало, читаоче, да у извесно доба живота одједном приметите како вам се поглед на живот сасвим мења, као да су се све ствари које сте дотада гледали изненада обрнуле и показале вам другу досад непознату страну? Таква морална промена десила се мени први пут за време нашег путовања, а тада је по моме мишљењу и почело моје дечаштво.

Тада ми је први пут јасно пало на ум да нисмо ми, то јест наша породица, сами на свету и да се не врте свачији интереси око нас, већ да живе и други људи, који немају ничега заједничког с нама, којих се ми ништа не тичемо и који чак не знају да постојимо. Свакако ја сам то и раније знао; али нисам знао тако, као што сам сад сазнао, нисам био свестан тога, нисам осећао.

Мисао прелази у убеђење једним извесним путем који је често сасвим неочекиван и друкчији него путеви које прођу други умови да

би дошли до истог убеђења. Разговор с Каћењком, који ме је тронуо и нагнао да се замислим о њеној будућности био је за мене тај пут. Кад сам гледао села и вароши поред којих смо пролазили, у којима је у свакој кући живела по једна породица као наша, кад сам гледао жене и децу, који су за тренутак радознано погледали наша кола и за увек ишчезавали испред очију, трговчиће, мужике који не само да нас нису поздрављали као што сам навикао да нас поздрављају у Петровском, већ нас чак ни погледом нису удостојавали, — ја сам се тада први пут запитао шта њих може занимати кад о нама не воде ни мало рачуна? И за тим питањем долазила су друга: како и од чега они живе? Како васпитавају своју децу? Да ли их чему уче? Пуштају ли их да се играју? Како их кажњавају? и т. д.

IV

У Москви.

Кад сам дошао у Москву промена мојих погледа на ствари, на личности и на мој однос према њима још се појачала.

Кад сам видео бабушку, њено слабо, изборано лице и угашене очи, пређашње осећање покорног поштовања и страха заменило се саучешћем; а кад је она притиснула лице уз Љубочкину главу и тако зајецала као да је пред њом било мртво тело њене кћери, ја сам место саучешћа осетио љубав према њој.

Било ми је мучно да гледам њену тугу при томе виђењу; ја сам појимао да ми сами по себи нисмо за њу ништа и да смо јој драги само као успомена; ја сам осећао да је у сваком пољупцу којима је она обасипала моје лице била изражена једна иста мисао: ње више нема, она је умрла, ја је више нећу видети!

Тата, који је у Москви врло мало пажње обраћао на нас и, увек са забринутим лицем, долазио само на ручак у црном капуту или фраку, изгубио је много у мојим очима откад није више носио велике поврнуте јаке на кошуљи и халат, није се разговарао са старостама и настојницима и није одлазио на гумно и у лов. Карло Ивановић кога је бабушка звала „*чичом*“ и који је одједном, Бог би га знао зашто, измислио да своју часну, мени давно познату, ћелу покрије риђом парокном која је имала раздељак од конца готово на средини главе, учинио ми се чудан и смешан толико, да нисам могао појмити како то досад нисам примећавао.

Између девојчица и нас такође се појавила нека невидљива преграда; и оне као и ми имале су већ своје тајне; оне као да су се поносиле пред нама својим сукњама које су бивале све дуже, а ми — својим панталонама са потпетицама. Мими је у прву недељу дошла на ручак у тако раскошном оделу и с таквим богатим машнама на глави, да је одмах било јасно да више нисмо у селу и да ће сад све бити друкчије.

V

Старији брат.

Ја сам само годину и неколико месеца млађи од Владе: ми смо заједно расли и увек се заједно играли. Међу нама нису ни правили разлику у томе ко је млађи, ко старији; али баш у то време, о коме говорим, ја сам почео да схватам да ми Влада није друг по годинама, по наклоностима и способностима. Мени се чак чинило да је Влада свестан своје надмоћности и да се поноси њоме. Та, можда и погрешна, мисао вређала је моје самољубље и ја сам патио при сваком сукобу. Он је у свему био бољи од мене: у игри, у учењу, у свађи, увек је умео боље да се држи, и због свега тога ја сам се удаљавао од њега и осећао сам мучење које нисам разумевао. Да сам могао, кад су Влади први пут начинили холандске кошуље с порупчићима, рећи отворено да је мени криво што немам и ја такве, убеђен сам да би ми било лакше и не би ми се чинило, кадгод он намешта огрлицу, да то чини само стога, да би мене увредио.

Највише ме је мучила мисао да Влада можда мене, као што ми се некад чинило, разумје, али се стара да то сакрије.

Ко није запазио оне тајанствене неразумљиве односе који се испољавају у неприметном осмеху, покрету или погледу међу људима који непрестано живе заједно: међу браћом, пријатељима, мужем и женом, госпо-

дином и слугом, нарочито кад ти људи нису сасвим искрени једно према другом. Колико скривених жеља, мисли и страха да те не разумеју има понекад у једном случајном погледу кад се бојажљиво и неодлучно сусретну ваше очи!

Може бити да сам се ја varaо и да је томе била узрок моја сувишна осетљивост и навика да све анализирам; може бити да Влада никако није осећао то што сам осећао ја. Он је био ватрен, искрен и несталан у својим одушевљењима. Он се одушевљавао врло разноврсним стварима и одушевљавао се свом душом.

Час га је изненада спападала страст за сликама: он би се сам одавао цртању, куповао слике за све своје новце, измолио би коју од учитеља цртања, од тате и од бабушке; час страст за украсима које би понамештао по столу, а поскупљао по целој кући; час страст за романима које је кришом набављао и читао по целе дане и ноћи... Ја сам се нехотице одушевљавао његовим страстима, али сам био сувише поносит да подражавам и сувише млад и несамосталан да бих могао пронаћи што друго. Али низашта му нисам завидео толико колико за његов срећан, благородан и искрен карактер који се врло јасно испољавао, нарочито кад бисмо се посвађали. Ја сам осећао да он поступа како треба, али нисам могао да се угледам на њега.

Једаред кад је он најјаче волео украсе, ја сам случајно разбио празну шарену бочицу која је стојала на његовом столу.

— Ко ти је рекао да дираш моје ствари? — рече Влада који уђе у собу и виде неред и покварену симетрију међу украсима његовог сточића. — А где је бочица? Сигурно си је ти...

— Нехотице сам упустио, а она се разбила... шта је с тим?

— Молим те, ти *не смеи* више да дираш моје ствари, — рече он, састављајући комадиће разбијене бочице, и са жалошћу гледајући на њих.

— Молим те, *немој заповедати*, — одговорих ја. — Разбио, разбио; сад не вреди говорити!

И ја сам се осмехнуо и ако ми нимало није било до смеха.

— Теби то није ништа, а мени јесте — продужи Влада, смичући раменом (покрет који је наследио од тате), — разбио, па се још смеје! *Досадно дериште!*

— Ја сам дериште, а ти си велики, али глуп.

— Немам намере да се с тобом грдим, — рече Влада, одгурујући ме полагано, — одлази.

— Не гурај се!

— Одлази.

— Ја ти кажем: не гурај ме!

Влада ме узе за руку и хтеде да ме одвуче од стола, али ја сам већ био до крај-

ности раздражен: ухватих сто за ногу и претурих га. „Ето ти баш!“ и сви порцулански и стаклени украси с треском полетеше на под.

— Одвратно дериште!.. повика Влада, старајући се да задржи ствари које су падале.

„Дакле, сад је свршено све између нас, — помислих ја, излазећи из себе: — ми смо се за навек посвађали.“

До вечера нисмо говорили, — ја сам осећао да сам крив, нисам смео да га погледам и целог дана нисам ничим могао да се забавим; Влада је напротив лепо учио и као и увек после ручка разговарао се и смејао с девојчицама.

Чим би учитељ свршио час, ја бих излазио из собе, јер ме је било страх, и стидео сам се и било ми је незгодно да останем насамо с братом. После вечерњег часа историје, узех свешчице и пођох вратима. Кад сам пролазио поред Владе, и ако сам врло желео да му приђем и да се помирим, ја сам се надуо и старао сам се да изгледам љут. Влада подиже главу и с једва приметним добродушно — подсмешљивим осмехом смело погледа у мене. Очи нам се сусретоше и ја разумедох да он разуме мене и да зна да ја разумем да ме он разуме; али неко несавладљиво осећање нагна ме да окренем главу.

— Николице! — рече он врло просто без имало патоса, — немој више да се љутиш. Опрости ми ако сам те увредио.

И он ми пружи руку.

Као да се нешто у мојим грудима подизало све више и више и почело да ме гуши и да ми не да да дишем; али то је трајало само тренутак: сузе ми се појавише у очима и би ми лакше.

— Опрости... ми... Вла-до! — рекох ја, стежући његову руку.

Влада ме је међутим гледао тако као да никако не разуме зашто имам у очима сузе...

VI

Маша.

Али ниједна промена која се десила у мојим погледима на живот није ме запрепастила толико као она која је учинила да једна од наших собарица престане за мене бити слуга женског пола и постане *жена*, од које је донекле могао зависити мој мир и моја срећа.

Откад памтим себе, памтим и Машу у нашој кући и никад, до овога случаја кад се мој поглед на њу променио и о коме ћу одмах да испричам, нисам ни најмање пажње обраћао на њу. Њој је било око двадесет и пет година кад је мени било четрнаест; она је била врло лепа; али ја се бојим да је описујем, бојим се да не обновим њену заносну и варљиву слику онакву каква је била у мојој машти за време моје страсти. Да не бих претерао, рећи ћу само да је она била необично бела, бујно развијена и да је била жена; а мени је било четрнаест година.

Једанпут, у једноме од оних тренутака кад са заданом лекцијом шеташ по соби, старајући се да стајеш само на ивице дасака од патоса, или кад певаш неку нескладну мелодију, или размазујеш по крају стола кап мастила, или кад не мислећи ништа понављаш неку изреку, — дакле, у једном од тих тренутака кад разум неће да ради и машта, победивши га, тражи нове утиске, ја сам изишао из учионице и без икаквог циља спустио се низ степенице до првог одморишта.

Неко у папучама ишао је по другоме савијутку степеница. Разуме се, ја сам зажелело да знам ко је то, али одједном шум корака престаде и ја чух Машин глас: „Та шта се мазите, а кад Марија Ивановна дође, шта ће онда бити?...“

— Неће доћи, — шапатам одговори Влади глас и одмах затим нешто зашушта као да је Влада хтео да је задржи.

— Себи руке! Срам вас било! — и Маша са смакнутом на једну страну марамом, испод које се видео бео пун врат протрча поред мене.

Не умем да искажем колико ме је запрепастило то откриће; али одмах затим почео сам да одобравам Влади, — ја се више нисам чудио што је он тако поступао, већ сам се чудио откуд се он досетио да је пријатно тако што учинити. И нехотице сам зажелело да учиним то исто.

Понекад сам читаве часове проводио на степеницама, без иједне мисли и с напрегнутом

пажњом прислушкивао и најмањи покрет који се дешавао горе; али никад нисам могао да нагнам себе да поступим као Влада и ако ништа на свету нисам желео више него то. Понекад прикривши се иза врата ја сам са завишћу и суревњивошћу ослушкивао ларму из собе за женску послугу и помишљао сам: како бих ја изгледао кад бих отишао горе и хтео, као Влада, да пољубим Машу? Шта бих одговорио ја који имам широк нос и чуперке који стрче кад би ме она запитала шта желим? Понекад бих чуо како Маша говори Влади: „Каква је то казна Божја! Та шта ме непрестано узнемиравате, идите од мене, лакрдијашу један... Како Никола Петровић никад не долази и не лудира се...“ Она није знала да Никола Петровић седи тога тренутка под стеницама и радо би све на свету дао само кад би могао да буде на месту лакрдијаша Владе.

Ја сам био стидљив од природе, али се моја стидљивост још појачавала тиме што сам знао да сам ружан. А ја сам убеђен да ништа нема већег утицаја на човечје поступке него његова спољашњост, и то не толико спољашњост колико убеђење да је она примамљива, или да није примамљива.

Ја сам био сувише самољубив и старао сам се да се навикнем на своју судбу и да се као лисица утешим уверавајући себе да је грожђе још зелено, то јест, старао сам се да презирем сва задовољства која се добијају

пријатном спољашњошћу, која је на моје очи уживао Влада, коме сам ја из све душе за- видео, и напрезао сам сву снагу разума и маште да бих могао наћи уживања у гордој самоћи.

VII

Сачма.

— Боже мој, барут!... — узвикну Мими, гушећи се од узнемирења. — Шта то радите? Хоћете кућу да запалите, све нас да упро- пастите...

И са неописивим изразом јачине духа Мими заповеди да се сви склоне, крупним, одлучним корацима приђе ка расутој сачми и, презирући опасност експлозије, поче да је гази ногама. Кад је по њеном мишљењу опасност прошла, она позва Михеја и заповеди му да избаци тај *барути* негде подаље или још боље у воду и, гордо тресући капицом, пође у гостинску собу. „Врло се много пази на вас, нема се шта рећи“, прогунђа она.

Кад је тата дошао из свога дела куће и ми с њим отишли бабушки, у њеној соби је крај прозора већ седела Мими и с неким тајанствено-службеним изразом страшно гледала мимо врата. У руци је држала нешто замотано у неколико хартија. Ја се сетих да је то сачма и да бабушка већ све зна.

Осим Мими у бабушкиној соби била је и собарица Гаша, која је, судећи по њеном

љутитом црвеном лицу, била врло узнемирена, и доктор Блументал, мали, кротак човек, који се узалуд старао да умири Гашу, дајући јој очима и главом тајанствене, мирољубиве знаке.

А бабушка је седела некако укриво и размештала пасијанс — *Пушник*, што је значило да је врло рђаво расположена.

— Како се осећате данас, татап, јесте ли добро спавали? — упита тата, љубећи јој с поштовањем руку.

— Дивно, мили мој; мислим да знате да сам ја увек сасвим здрава, — одговори бабушка таквим тоном као да је татино питање било врло неумесно и увредљиво. — Шта је, хоћете ли ми дати чисту марамицу? — настави она, обраћајући се Гаши.

— Ја сам вам дала, — одговори Гаша, и показа белу као снег батистану марамицу која је стајала на ручици наслоњаче.

— Узмите ту прљаву крпу и дајте ми чисту мараму, моја мила.

Гаша приђе орману, извуче фијоку и тако силно лупи њоме да сва стакла у соби задрхташе. Бабушка нас све редом погледа претећи и поче пажљиво да прати све собаричине покрете. Кад јој она даде, како ми се учинило, ту исту марамицу, бабушка рече:

— А кад ћете да ми натрете бурмута, моја мила?

— Кад имаднем времена, натрћу.

— Шта кажете?

— Данас ћу да вам натрем.

— Ако ви нећете да служите код мене, моја мила, требало је рећи ми то: ја бих вас давно отпустила.

— Отпустите баш, нећу плакати — прогунђа полугласно собарица.

За то време доктор јој је давао знаке, али она тако гњевно и одлучно погледа у њега, да се он одмах укуњи и поче да се игра кључићем од свога часовника.

— Видите ли, мили мој, рече бабушка тати кад је Гаша, гунђајући и даље, изишла из собе, — како са мном говоре у мојој кући!

— Допустите, татапа, да вам ја натрем бурмута, — рече тата који се нашао у врло незгодном положају после тих неочекиваних речи.

— Не, хвала вам: та она је зато и груба тако што зна да нико осим ње не уме да натре бурмут како ја волим. — Знате ли ви, мој мили, — продужи бабушка после тренутног ћутања, — да ваша деца умало што данас нису кућу изгорела?

Тата је с поштовањем радознало гледао у бабушку.

— Ево, чиме се они играју. Покажите, — рече она Мими.

Тата узе сачму у руке и не могаде да се уздржи од осмеха.

— Па то је сачма, татапа, — рече он: — то нимало није опасно.

— Врло сам вам захвална, мој мили, што ме учите, само ја сам већ сувише стара...

— Нерви, нерви! — прошапта доктор.
А тата се одмах окрете нама:

— Где сте нашли ово? И како смете да се играте таквим стварима?

— Не треба њих питати, већ запитајте њиховог *чичу*, — рече бабушка, нарочито презриво изговарајући реч *чича* — на шта он пази.

— Владимир је казао да му је сам Карло Ивановић дао тај *баруш*, — прихвати Мими.

— Дакле, ето видите како је он добар, — продужаваше бабушка, — и где је он, тај *чича*, како се беше зове?... пошљите га овамо.

— Ја сам га пустио да иде у госте, — рече тата.

— То нема смисла: он треба да је увек овде. Деца нису моја, већ ваша и ја немам права да вас саветујем, јер сте ви паметнији од мене, — настављала је бабушка, — али чини ми се да је време узети им гувернера, а не *чичу*, немачког сељака. Да, глупог сељака који их ничему не може научити осим рђавим манирима и тиролским песмама. А ја вас питам да ли је потребно да деца умеју певати тиролске песме? Уосталом, *сад* нема ко о томе да мисли и ви можете чинити шта хоћете.

Реч „сад“ значила је: кад немају мајке, и изазвала је тужне успомене у бабушкиној души; она спусти очи на бурмутицу с портретом и замисли се.

Ја сам већ давно мислио о томе, — пожури тата — и хтео сам да се посаветујем с вама,

татап, како би било да узмемо St. Jérôm'a, који им сад даје приватне часове.

— И врло ћеш добро учинити, пријатељу мој, — рече бабушка сад већ не више тако незадовољним гласом: — St. Jérôme је барем гувернер који ће разумети како треба васпитавати *des enfants de bonne maison*¹⁾, а не прост *menin*²⁾, *чича*, који је способан само да их води у шетњу.

— Ја ћу сутра да се поразговарам с њим, — рече тата.

И заиста два дана после тога разговора на место Карла Ивановича дође млади намоћени Француз.

VIII

Историја Карла Ивановича.

Доцкан увече у очи онога дана кад је требало да Карло Иванович за свагда оде од нас, он је стојао у своме памучном халату и црвеној капици поред постеље и, нагнувши се, брижљиво слагао у куфер своје ствари.

Карло Иванович понашао се у последње време према нама нарочито хладно, као да је хтео да избегне сваки однос с нама. Ево и сад, кад сам ја ушао у собу, он ме је погледао испод ока и продужио свој посао. Ја прилегох на своју постељу, али Карло Иванович који је пре то строго забрањивао, не рече ми ништа,

¹⁾ Децу из добре куће

²⁾ Вођа

и мисао да он више неће ни да нас грди, ни да нас зауставља, да се ми њега више ништа не тичемо, живо ме је подсетила на скори растанак. Мени би жао што је он престао да нас воли и хтедох да му покажем то осећање.

— Допустите да вам помогнем, Карло Ивановићу, — рекох ја и приђох му.

Карло Ивановић ме погледа и понова окрете главу, али у летимичном погледу који је бацио на мене ја сам видео не равнодушност, којој сам се надао од његове хладноће, већ искрену сконцентрисану тугу.

— Бог све види и све зна и у свему има Његове свете воље, — рече он, исправљајући се колико је дуг и тешко уздишући. — Да, Николице, — продужи он опазивши израз искреног саучешћа с којим сам га гледао, — моја судбина је да будем несрећан од детињства до саме смрти. Мени су људи увек враћали добро које сам им чинио злим и моја награда није овде, већ тамо — рече он, показујући небо. — Кад бисте ви знали моју историју и све што сам имао да поднесем у овом животу!... Ја сам био обућар, ја сам био војник, ја сам био *дезертир*, ја сам био фабрикант, ја сам био учитељ, и сад ја сам нула! И ја као Син Божји немам где да приклоним главу, — заврши он и, склопивши очи, спусти се у своју наслоњачу.

Пошто сам опазео да је Карло Ивановић био у оном душевном стању кад је, не обраћајући пажње на слушаоце, исказивао за са-

мога себе своје најмилије мисли, ја, ћутећи и не спуштајући очију с његовог доброг лица, седох на кревет.

— Ви нисте дете, ви можете разумети. Ја ћу да вам испричам своју историју и све што сам претрпео у овом животу. Некад ћете се сетити старог пријатеља који вас је много волео, децо!...

Карло Ивановић се налактио на сточић који је стајао поред њега, ушмркнуо бурмута и окренувши очи к небу, почео оним истим одмереним грленим гласом којим нам је обично диктирао, да прича овако своју историју:

„Ја био несречан још у утроба моја матере. Das Unglück verfolgte mich schon im Schosse meiner Mutter!“¹⁾ понови он с још већим осећањем.

Пошто ми је Карло Ивановић више пута, у истом реду, увек истим речима и нагласцима причао своју историју, ја се надам да ћу моћи да је препричам готово од речи до речи, разуме се изоставивши погрешке у језику, које човек може да замисли по првој реченици. Да ли је то заиста била његова историја или дело фантазије, које се створило за време његовог усамљеног живота у нашој кући и које је он толико пута понављао да је и сам почео да верује у њега, или је он само фантастичним појединостима украсио истините догађаје свога живота, — то ја и данас не

1) То исто што је већ казао горе. Пр.

умем да решим. Он је са врло живим осећањем и методичком доследношћу, који су главни докази истине, причао своју историју, те није било могућно не веровати јој; с друге стране опет било је сувише много поетских лепота у тој историји, да су баш те лепоте изазивале сумњу.

„У мојим жилама тече племенита крв грофова фон-Зомерблат! In meinen Adern fließt das edle Blut der Grafen von Sommerblatt!¹⁾ Ја сам се родио шест недеља после свадбе. Муж моје матере (ја сам га звао тата) био је арендатор грофа Зомерблат. Он није могао да заборави погрешку моје мајке и није ме волео. Имао сам и једног малог брата који се звао Johann и две сестре; али ја сам био туђин у својој сопственој породици! Ich war ein fremder in meiner eigenen Familie! Кад је Johann правио глупости, тата је говорио: „С тим дететом Карлом нећу имати ни тренутка мира!“ И мене су грдили и кажњавали. Кад су се сестре свађале међу собом, отац је говорио: „Карло никад неће постати послушан дечко!“ И мене су грдили и кажњавали. Само ме је моја добра мајка волела и миловала. Често ми је говорила: „Карло, ходи овамо у моју собу,“ и онда ме је кришом љубила. „Јадни, јадни Карло, — казала би она — нико тебе не воли, али ја тебе највише на свету волим. Твоја мама те моли само ово: — говорила

1) Опет понављење горњег. Пр.

ми је она — учи се лепо и буди увек частан човек, па те Бог неће напустити! Trachte nur ein ehrlicher Deutcher zu werden, — sagte sie — und der liebe Gott wird dich nicht verlassen!“ И ја сам се старао. Кад ми је прошло четрнаест година и кад сам се причестио, моја мајка рече моме оцу: „Карло је порастао, Густаве; шта ћемо да радимо с њим?“ И тата је рекао: „Ја не знам.“ Тада је мама казала: „Хајде да га дамо у варош код г. Шульца, нека буде обућар!“ И тата рече: „добро.“ Und mein Vater sagte: „gut.“ Шест година и седам месеца живео сам у вароши код обућара, и газда ме је волео. Он је казао: „Карло је добар радник и скоро ће бити мој Geselle!²⁾ Али... човек каже, а Бог располаже... 1796 године био је Conscription³⁾ и сви који су могли служити од осамнаест до двадесет прве године морали су да дођу у варош.

„Тата и брат Johann дошли су у варош и сви заједно отишли смо да извучимо коцку ко ће да буде Soldat, а ко неће да буде Soldat.⁴⁾ Johann је извукао рђаву нумеру — и морао је да буде Soldat, ја сам извукао добру нумеру — и нисам морао да будем Soldat. И тата рече: „Имао сам једног сина и с њим једним морам да се растанем! Jch hatte einen

1) Горње.

2) Друг, компањон.

3) Регрутација.

4) Војник.

einzigem Sohn und von diesen muss ich mich trennen!“

„Ја сам га узео за руку и рекао сам: Зашто сте ви то казали, тато? Хајдмо овамо, хоћу нешто да вам кажем.“ И тата пође. Тата пође и ми седосмо у крчми за мали сто. „Дајте нам који Bierkrug ¹⁾“, рекох ја и донеше нам. Ми смо испили по чашицу, и брат Johann такође је испио.

„ — Тата! — рекох ја, — немојте говорити да сте „имали једнога сина и да се морате с њим растати. Моје срце хоће да *искочи* кад *што* чујем. Брат Johann неће да служи војску — ја ћу бити Soldat!... Карло овде никоме није потребан и Карло ће бити Soldat.

„ — Ви сте частан човек, Карло Ивановићу! — рече ми тата и пољуби ме. — Du bist ein braver Bursche! — sagte mein Vater und küsste mich.

„И ја сам био војник.“

IX

Продужење горњега.

„Тада је био страшно време, Николице, — продужавао је Карло Ивановић, — тада је био Наполеон. Он је хтео да заузме Германију и ми смо бранили своју отаџбину до последње капи крви! Und wir vertheidigten unser Vaterland bis auf den letzten Tropfen Blut!

¹⁾ Чаша пива.

„Ја сам био код Улм, ја сам био код Аустерлиц! Ја сам био код Ваграм! Ich war bei Wagram!“

— Је ли могућно да сте се и ви борили? — упитах ја, гледајући га зачуђено. — Зар сте и ви убијали људе?

Али ме Карло Ивановић одмах умири.

„Једанпут је неки француски Grenadier изостао иза својих другова и пао на путу. Ја сам притрчао с пушком и хтео сам да га убијем, aber der Franzose warf sein Gewehr und rief: pardon!), и ја сам га оставио!“

„Под Ваграмом Наполеон нас је натерао на острво и тако нас је опколио да нам ни одкуда није било спаса. Три дана нисмо имали хране и били смо у води до више колена. Зликовац Наполеон нити нас је заробљавао, нити нас је пуштао! Und der Bösewicht Napoleon wollte uns nicht gefangen nehmen und auch nicht freilassen!“

„Четвртога дана, хвала Богу, заробише нас и одведоше у тврђаву. Ја сам имао сиве панталоне, мундир од доброга сукна, педесет талира новца и сребрн сат — који ми је поклонио тата. Француски Soldat ми је све узео. На моју срећу имао сам још три златника које ми је мајка зашила у грудњак. Нико их није нашао!“

У тврђави нисам хтео дуго да останем и решио сам се да бежим. Једнога дана кад је

1) Али Француз баци своје оружје и викну: милост

био велики празник ја рекох сержанту који нас је чувао: „Г. сержанте, данас је велики празник и ја хоћу да га прославим. Донесите, молим вас, две боце мадере, да их у друштву попијемо“. И сержант је казао: „добро“. Кад је сержант донео мадер и кад смо попили по чашицу, ја сам га узео за руку и казао: „Г. сержанте, можда ви имате оца и мајку!...“ Он је казао: „Имам г. Мауер...“ — „Мој отац и моја мати, — рекох ја — нису ме видели осам година и не знају да ли сам жив или моје кости давно леже у земљи. О, г. сержанте! Ја имам два златника који су ми били зашивени испод грудњака, узмите их и пустите ме. Будите мој добротвор и моја мајка ће целога живота молити свемогућег Бога за вас.“

„Сержант испи чашицу мадере и рече: „г. Мауер, ја вас врло волим и жалим вас, али ви сте заробљеник, а ја сам Soldat!“ Ја му стискох руку и рекох: „г. сержант!“ Jch drückte ihm die Hand und sagte: Herr Sergeant!“

„И сержант рече: „Ви сте сиромах човек и ја нећу да узмем ваш новац, али ћу вам помоћи. Кад ја одем да спавам, купите ведро ракије војницима и они ће да заспе. А ја нећу да гледам шта радите.“

„Он је био добар човек. Ја сам купио ведро ракије и кад су Soldat били пијани, ја сам обукао чизме и стари шињел и крадом сам изишао. Пошао сам ка бедему и хтео сам да прескочим, али тамо је била вода и

ја нисам хтео да покварим своје последње одело: ја сам пошао на капију.

„Стражар је с пушком ишао auf und ab¹⁾ и гледао у мене. „Qui vive? sagte er auf einmal²⁾, а ја сам ћутао. „Qui vive?“ sagte er zum zweiten mal³⁾ и ја сам ћутао. „Qui vive? sagte er zum dritten mal⁴⁾ и ја сам бежао. Ја скочио у вода, испливао на друга страна и утјекао. Jch sprang in's Wasser, kletterte auf die andere Seite und machte mich aus dem Staube.⁵⁾

„Целе ноћи сам трчао по путу, али кад се свануло, ја сам се уплашио да ме не познаду и сакрио сам се у високу раж. Тамо сам клекнуо, склопио руке, захвалио се Оцу Небеском што ме је спасао и сасвим мирно заспао. Jch dankte dem Allmächtigen Gott für Seine Barmherzigkeit und mit beruhigtem Gefühl schlief ich ein.

Разбудио сам се увече и пошао даље. Одједном ме сустигоше велика немачка теретна кола, која су вукла два вранца. У колима је седео лепо обучен човек, пушио лулу и гледао у мене. Ја пођох лакше да би ме кола обишла; али ја сам ишао полагаано и кола су ишла полагаано и човек је гледао у мене; ја сам ишао брже и кола су ишла брже и човек

1) Горе, доле.

2) Ко је то? — рече он одједном.

3) Ко је то? рече он по други пут.

4) Ко је то? рече он трећи пут.

5) (Исто оно горње подвучено. — Пр.).

је гледао у мене. Ја сам сео на пут; човек је зауставио своје коње и гледао у мене. „Младићу, — рече он, — куда ви идете тако доцкан?“ Ја рекох: „Идем у Франкфурт.“ — „Седите у моја кола: има места, ја ћу вас одвести... Зашто ништа не носите са собом, зашто нисте обријали браду и зашто вам је одело блатаво?“ — рече ми он, кад ја седох у кола. „Ја сам сиромах, — рекох ја, — хоћу да се најмим да радим у некој *фабрици*; а одело ми је блатаво стога што сам у путу пао. — Ви не говорите истину, млади човече, — рече он, — сад је пут сув.“

И ја сам ћутао.

„ — Кажите ми целу истину, — рече добри човек: — ко сте ви и одакле идете? Ваше лице ми се допало и ако сте поштен човек, ја ћу вам помоћи.“

„И ја сам му све казао. Он је казао: „Добро, младићу, хајдемо у моју ужарску фабрику. Ја ћу вам дати посао, одело, новаца, и ви ћете становати код мене.“

„И ја сам казао: „добро.“

„Ми смо стигли у ужарску фабрику и добри човек је рекао својој жени: „Ово је један младић који се борио за своју отаџбину и побегао из ропства; он нема ни куће, ни одела, ни хлеба. Он ће живети код мене. Дајте му чисто рубље и нахраните га.“

„Ја сам годину и по живео у ужарској фабрици и мој газда ме је тако заволео да

није хтео да ме пусти. И мени је било добро. Ја сам тада био леп човек, био сам млад, висок, очи плаве, римски нос... и madame L...¹⁾ (ја не могу да кажем њено име), жена мога газде, била је млада, лепушкаста дама. И она ме је заволела.

Кад ме је она *видела*, она је *казала*: „Г. Мауер, како вас зове ваша мама?“ Ја сам казао: „Karlchen!“

„И она је рекла: Karlchen, седите крај мене!“

„Ја сам сео поред ње и она је *казала*: Karlchen, пољубите ме!“

„Ја сам *га* пољубио, и он је казао: Karlchen, ја вас тако волим да не могу више да трпим“ — и она је задрхтала.“

Ту је Карло Ивановић начинио дугу паузу и, преврћући своје добре плаве очи и полагано климајући главом, почео да се осмехује тако, као што се осмехују људи кад се сећају врло пријатних ствари.

„Да, — поче он понова, намештајући се боље у наслоњачи и пребацујући један крај халата преко другог, — много сам и доброга и рђавога доживео; али ево мога сведока, — рече он, показујући на шпоготу вежену слику Спаситеља која је висила над његовом постељом, — нико не може рећи да је Карло Ивановић био непоштен човек! Ја нисам хтео

¹⁾ госпођа Л...

— „Mutter! — sagte ich, — ich bin ihr Sohn, ich bin ihr Karl! Und sie stürzte mir in die Arme,“ — понови он, умиривши се мало и бришући крупне капље суза које су му текле низ образе.

„Али Богу није било угодно да ја завршим своје дане у својој отаџбини. Несрећа ми је била суђена. Das Unglück verfolgte mich überall!.. У отаџбини сам живео само три месеца. Једне недеље сам био у кафани, купио чашу пива, пушио своју лулу и разговарао с познаницима о Politik, о император Франц, о Napoleon, о рату, и сваки је исказивао своје мишљење. Близу нас је седео непознати господин у сивом Ueberrock¹⁾, пио кафу, пушио лулу и ништа није говорио с нама. Er rauchte sein Pfeifchen und schwieg still. Кад је Nachtwächter²⁾ објавио да је десет сати, ја сам узео капу, платио пиће и пошао кући. У половини ноћи неко залупа на врата. Ја сам се разбудило и питао: „Ко је то?“ — „Macht auf!“³⁾ Ја сам казао: „Кажите ко је, па ћу да отворим.“ Jch sagte: „Sagt wer ihr seid und ich werde aufmachen.“ — Macht auf im Namen des Gesetzes!⁴⁾ — рече глас иза врата И ја сам отворио. Два Soldat с пушкама стојали су иза врата, и у собу уђе непознати човек у сивом Ueberrock, који је седео поред нас у кафани.

1) Горњем капуту.

2) Ноћни стражар.

3) Отварајте!

4) Отварајте у име закона!

Он је био шпијун! Es war ein Spion!.. — „Пођите са мном!“ — рече шпијун. — „Добро“ — рекох ја. Ја сам обукао ципеле und Pantalon, закачињао сам нараменице и ишао по соби. Кипео сам од једа: казао сам — он је нитков! Кад сам пришао зиду где је висила моја сабља, ја сам је одједном зграбио и казао: „*Ти си шпијун: заштити се!* Du bist ein Spion: vertheidige dich! Jch gab ein Hieb десно, ein Hieb¹⁾ лево и *један на глава.* Шпијун *џао!* Ја узех ручни куфер и новац и искочих кроз прозор. Ich nahm meinen Mantelsack und Beutel und sprang zum Fenster hinaus. Ich kam nach Ems²⁾, тамо сам се упознао са *јенерал Сазин.* Он ме је заволео, набавио ми од посланика пасош и довео ме у Русију, да учим децу. Кад је *јенерал Сазин* умро, ваша мама ме је позвала к себи. Она је казала: „Карло Ивановићу! дајем вам своју децу, волите их, и ја никад нећу да вас заборавам, ја ћу се побринути за вашу старост,“ Сад ње више нема и све је заборављено. После двадесетогодишње службе ја сад под старост морам да се потуцам и по улици да тражим комад тврдога хлеба. *Бог што види и што зна и на што је његова светиња воља, само ми је вас жао, децо!*“ — заврши Карло Ивановић, ухвати ме за руку, привуче к себи и пољуби у главу.

1) Ти си шпијун: брани се! зададох му један ударац (десно) један ударац (лево).

2) Дошао сам у Емс.

XI

Јединица.

Кад се навршила година дана жалости, бабушка се мало опоравила од туге која ју је сатирала и почела покадак да прима госте, нарочито децу — наше вршњаке и вршњакиње.

На Љубочкин рођендан, 13-ог децембра, још пре ручка дошла је кнегиња Корнакова с кћерима, Валахина са Соњицом, Иљинка Грап и два млађа Ивина.

Већ смо одоздо, где се скупило цело то друштво чули звуке говора, смеха и метежа, али ми нисмо смели сићи к њима пре него што свршимо часове. На таблици која је висила у учионици било је написано: *Lundi, de 2 à 3 maître d' histoire et de géographie*;¹ и ето баш тога *maître d'histoire* требало је дочекати, саслушати и испратити и тек онда бити слободан. Било је већ два и двадесет минута, а учитељ историје још није долазио, чак се још није појавио ни на улици, којом је увек долазио и низ коју сам ја гледао с великом жељом да га никад не видим.

— Изгледа да Љебеђев данас неће доћи — рече Влада, дижући главу са Смарагдо-вљеве књиге, из које је учио лекцију.

— Дај Боже, дај Боже... јер ја ништа не знам... али ево, чини ми се да ипак долази... додадох ја тужним гласом.

Влада устаде и приђе прозору.

1) од 2 до 3 учитељ историје и географије.

— Не, то није он, то је неки *господин*, — рече он. — Да причекамо још до два и по, додаде, истежући се и чешући се по темену, као што је увек чинио кад је хтео за тренутак да се одмори од учења. — Ако не дође ни до два и по, онда ћемо рећи St. — Jérôme'-у да може склонити свешчице.

— Добро га не мрзи да до-о-ла-зи, — рекох ја, такође истежући се и тресући над главом књигу Кајданова коју сам држао обема рукама.

Од дуга времена отворих књигу на оном месту где је била задана лекција и почех да читам. Лекција је била велика и тешка, ја ништа нисам знао и видео сам да нећу стићи ништа да запамтим, тим пре што сам био тако узнемирен, да ми се мисли нису могле задржати ни на каквом предмету.

Прошлог часа имао сам врло тешку и досадну лекцију из историје и Љебећев се жалио St.-Jérôme'у на мене и у свешчици за оцене забележио ми двојку. St.-Jérôme ми је онда казао да ћу ако идућег часа добијем мању оцену од тројке бити строго кажњен. А сад је био тај идући час, и ја сам се, признајем, врло бојао.

Тако сам се занео у читање непознате лекције, да се запрепастих кад чух да у предсобљу неко скида каљаче. Тек што се окретох, а на вратима се указа ружно, за мене одвратно, лице и сувише позната незграпна учитељева фигура у сивом закопчаном фраку.

Учитељ полагаано метну капу на прозор, хартије на сто, задуже обема рукама скутове свога фрака (као да је то било врло потребно) и, тешко дишући, седе на своје место.

— Дакле, господо, — рече он тарући своје знојаве руке, — прво ћемо поновити оно што смо прешли прошлог часа, а после ћу се постарати да вас упознам са даљим догађајима средњега века.

То је значило: говорите лекције.

Док му је Влада одговарао слободно и поуздано, као што говоре сви који добро знају шта говоре, ја без икаквог циља изиђох на степенице, и, пошто доле нисам могао ићи, сасвим је природно што сам се и нехотице нашао на одморишту степеница. Али тек што сам хтео да се наместим на место, с кога сам обично стражарио — кад одједном, иза врата наиђе на мене Мими, која је увек била узрок мојих несрећа. „Ви сте овде?“ — рече она, страшно погледа прво мене, па врата од девојачке собе, па опет мене.

Ја сам се осећао као прави кривац и стога, што нисам био на часу и стога, што сам се налазио на томе месту; зато сам ћутао и, сагнувши главу, показивао сам најдирљивије кајање.

— Све лепше од лепшег! — рече Мими.
— Шта сте ви радили овде?

Ја оћутах.

— Не, то не може тако остати, — понови она, лупкајући кошчатим прстима по

наслону степеница, — ја ћу све испричати грофици.

Било је већ три без пет минута кад сам се вратио у учионицу. Учитељ, као да није примећавао ни моје одсуство, ни присуство, и објашњавао је Влади нову лекцију. Кад је свршио своје причање, почео да скупља хартије и Влада изишао у другу собу да му донесе уверење, ја се обрадовах да је мене заборавао и да је све свршено.

Али учитељ се одједном са зликовачким полуосмехом окрете мени:

— Надам се да сте ви научили своју лекцију, — рече он, тарући руке.

— Научио сам, господине, — одговорих ја.

— Потрудите се да ми што кажете о крсташком походу Лудвика Светога, — рече он, клацкајући се на столицу и замишљено гледајући под своје ноге. — Прво ми кажите узроке који су побудили францускога краља да узме крст, — рече он подижући обрве и показујући прстом мастионицу, — затим ми наведите опште карактерне црте тога похода, — додаде он и шаком начини такав покрет као да је хтео нешто да ухвати, — и напослетку утицај тога похода на све европске државе уопште, — рече он, ударајући свешчицом по левој страни стола, — и на француску краљевину посебице, — заврши он, ударајући по десној страни стола и нагињући главу на десну страну.

Ја сам неколико пута прогутао пљувачку, закашљао се, накривио главу и ћутао. Затим сам узео перо које је било на столу, почео сам да га кидам и опет сам ћутао.

— Дајте овамо перо, — рече ми учитељ, пружајући руку, — затребаће коме. Дакле.

— Луд... кар... Лудвик Свети је био... био... био... добар и паметан цар...

— Ко?

— Цар. Њему је пало на ум да иде у Јерусалим и *предао је власт у руке* својој мајци.

— Како се она звала?

— Б... б...ланка.

— Како? буланка?

Ја се насмеших некако неприродно и невешто.

— Дакле, знате ли још штогод? — рече он подсмешљиво.

Нисам имао шта да изгубим, накашљах се и почех да лупам све што ми је пало на ум. Учитељ је ћутао и сачишћавао прашину са стола пером које је од мене узео, пажљиво се загледао негде поред мога увета и понављао: „добро, врло добро“. Осећао сам да ништа не знам и да говорим погрешно и врло ме је болело што ме учитељ не зауставља и не поправља.

— Зашто је њему пало на ум да иде у Јерусалим? — упита он, понављајући моје речи.

— Зато... због тога... стога... зато што...

Ја сам се сасвим збунио, нисам ни речи више рекао и осећао сам да ако злотвор-учитељ буде целу годину ћутао и тако ме упитно гледао, ја ипак нећу бити у стању да пустим гласа. Учитељ ме је гледао једно три минута, затим му изненада лице изрази дубоку тугу и он болећивим гласом рече Влади који баш тада уђе у собу:

— Молим вас свешчицу, да вам дам оцене.

Влада му даде књижицу и пажљиво метну поред ње уверење.

Учитељ отвори свеску и, пажљиво умочивши перо, лепим рукописом написа Влади петицу из учења и из владања. Затим застави перо више рубрике где је требало мени забележити оцену, погледа ме, отресе мастило и замисли се.

Одједном његова рука начини скоро приметан покрет и у рубрици се показа лепо нацртана јединица и тачка; други покрет — и у рубрици за владање друга јединица и тачка.

Пажљиво поклопивши каталог, учитељ устаде и пође вратима, као да не примећује мој поглед пун очајања, молбе и прекора.

— Михаило Ларионовичу! — рекох ја.

— Не, — одговори он, разумевајући већ шта сам хтео да му кажем, — тако се не учи. Ја нећу забадава да узимам новац.

Учитељ обуче каљаче, шињел, и врло брижљиво се зави у шал. Као да је могућно.

бринути се о нечему другом после овога што се десило са мном! За њега покрет пера, а за мене највећа несрећа.

— Је ли свршен час? — упита St.-Jérôme, улазећи у собу.

— Јесте.

— Је ли учитељ задовољан?

— Јесте, — рече Влада.

— Шта сте добили?

— Петицу.

— А Nicolas?

Ја сам ћутао.

— Мислим четворку — рече Влада.

Он је појимао да мене треба спасти макар само за данашњи дан. Нека ме и казне, само не данас кад имамо пуно гостију.

— *Voyons, messieurs* (St.-Jérôme је имао навику да уз сваку реч каже *voyons*), *faites votre toilette et descendons.*¹⁾

XII

Кључић.

Сишли смо доле и тек што смо се поздравили са свима позваше нас на ручак. Тата је био врло весео (он је у то време добијао на картама), поклонио је Љубочки скупоцен сребрни сервиз и за ручком се сетио да је заборавио у своме крилу од куће кутију са

1) Господо, спремите се, па хајдемо доле.

бонбонама коју је такође спремио за њен рођендан.

— Да не бих слао послугу, боље иди часком, ти Коко, — рече он мени. — Кључеви су на великом столу у шкољци. Знаш?... Узми их и највећим кључем отвори другу фијоку десно. Тамо ћеш наћи кутију, и бонбоне у хартији, узми све и донеси овамо.

— А хоћу ли ти донети и цигаре? — упитах ја, јер сам знао да је увек после ручка слао за њих.

— Донеси, али пази, ништа у мојој соби не дирај! — довикну ми он.

Кад сам нашао кључеве на реченом месту и хтео већ да отворим фијоку, одједном зажелех да дознам какву је браву отварао најмањи кључић који је висио на истој алци.

На столу између хиљаде разних ствари стајао је на подручју везен портфељ с малим катанцем и ја сам зажелео да пробам хоће ли ући у њега мали кључ. Проба је испала изврсно, портфељ се отворио и у њему сам нашао читаву гомилу хартија. Био сам толико много радознао да видим какве су те хартије, да нисам имао времена да чујем глас савести и стао сам да разгледам то што је било у портфељу...

.....
 Ја сам осећао детињско безусловно поштовање према свима старијима, а нарочито према тати, и оно је било толико јако да је мој разум несвесно одрицао да изводи не-

какве закључке из онога што сам видео. Осећао сам да тата сигурно живи у некој нарочитој сфери, дивној, недокучној и непостижној за мене и да би, кад бих се постарао да проникнем у тајне његовог живота, то било налик на обесвећење.

Због тога, то што сам готово нехотице видео у татином портфељу није оставило у мојој души никаквог јасног појма осим нејасне свести да сам учинио нешто ружно. Било ме је стид и осећао сам се незгодно.

Под утицајем тога осећања ја сам хтео да што пре затворим портфељ, али, како изгледа, било ми је суђено да тога дана доживим све могуће несреће: завукох кључић у браву и окретох на супротну страну; мислећи да је закључано, ја извукох кључ и — о ужаса! — у руци ми остаде само врх од кључића. Узалуд сам се старао да га саставим с оном другом половином што је остала у катанцу и да је неком волшебном силом извучем отуда. Морао сам напослетку да се помирим с тим да сам учинио нов преступ који ће се данас, кад се тата врати у кабинет, обелоданити.

Мимина тужба, јединица и кључић! Ништа горе није се могло са мном десити. Бабушка — за Мимину тужбу, St. - Jérôme — за јединицу, тата — за кључић... и све ће се то срушити на мене још вечерас.

— Шта ће са мном бити?! А, а — ах шта сам починио?! — говорио сам гласно, ходајући по меканом ћилиму у кабинету.

— Е, — рекох самоме себи, узимајући бонбоне и цигаре, — што мора бити то се не може избећи!... — и потрчах натраг.

Та судбоносна изрека коју сам још у детињству чуо од Николе у најтежим тренутцима утицала је благотворно на мене и за кратко време ме умиривала. Кад сам улазио у салу, ја сам био у мало раздраженом и неприродном, али у врло веселом душевном расположењу.

XIII

Неверница.

После ручка отпочесмо *petits jeux*¹⁾ и ја сам играо врло живо. Кад смо играли „мачку и миша“, ја се некако незгодно затрчах на гувернанту Корнакових, која је играла с нама, нехотице јој стадох на хаљину и подерах је. Кад сам опазио да је свима девојчицама, а нарочито Соњици, било врло мило да виде како гувернанта с узнемиреним изразом на лицу одлази у девојачку собу, да ушије хаљину, одлучио сам да им још једном приредим то задовољство. С том љубазном намером почео сам, чим се гувернанта вратила, да галопирам око ње, и то заигравање сам терао дотле, док нисам уграбио згодан тренутак да поново закачим штиклом њену сукњу и исцепам. Соњица и кнегињице једва су се могле уздржати од смеха и то је врло поласкало моме самољубљу; али St.-Jérôme, који је сигурно при-

¹⁾ Дечије игре.

метио моју превару, приђе ми и намрштив обрве (што ја нисам могао да трпим) рече да се ја, изгледа, нисам на добро развеселио и ако не будем скромнији, он ће ме, и ако је светковина, нагнати да се покајем.

Али ја сам био раздражен као човек који је прокоцкао више него што има у џепу, који се боји да срачуна своје забележене бројеве и даље очајно меће карте, сад већ и не надајући се да ће повратити губитак, само зато да сам себи не дâ времена да се освести. Ја се дрско осменух и одох од њега.

После „мачке и миша“ неко започе игру коју смо чини ми се звао Lange Nase.¹⁾ Игра се састојала у овоме: поређају се столице у два реда један према другоме и даме и кавалери поделе на две партије и наизменце бирају једни друге и мењају места.

Најмлађа кнегињица је увек бирала најмлађег Ивина, Каћенка или Владу или Иљинку, а Соњица је сваки пут бирала Серјожу и на моје велико чуђење нимало се није стидела кад је Серјожа управо преко пута ње седао. Она се смејала својим милим звонким смехом и давала му главом знак да је погодио. Мене нико није бирао. Моје самољубље је било увређено и ја сам појимао да сам излишан, *онај који остаје*, да за мене увек морају рећи, *ко још остаје?* „А Николица; е, ња, ето, ти узми њега.“ Зато кад је на мене

1) дугачак нос.

био ред да излазим, ја сам прилазио право сестри или ка једној од ружних кнегињица и на несрећу никад се нисам варао. Соњица је, како је изгледало, толико пажње поклањала Серјожи Ивином да ја за њу нисам ни постојао. Не знам зашто сам је у мислима називао *неверницом* кад ми она никад није ни обећала да ће бирати мене, а не Серјожу; али ја сам био убеђен да се она врло гнусно понашала према мени.

После игре приметио сам да је неверница коју сам презирао, али с које нисам скидао очију отишла са Серјожом и Каћењком у угао и нешто тајанствено разговарала. Ја сам се прикрао иза клавира да откријем тајну и видео сам ово: Каћењка је држала за два краја батистану марамицу и заклањала њом Серјожину и Соњину главу. „Не, изгубили сте, сад платите казну!“ — говорио је Серјожа. Соњица, опустивши руке, стојала је пред њим као кривац и, црвенећи, говорила: — Не, ја нисам изгубила, кажите, *m-lle Catherine?*“ — „Ја волим истину — одговори Каћењка: — изгубили сте опкладу, *ma chère.*“

Чим је Каћењка изговорила те речи, Серјожа се наже и пољуби Соњицу. Баш управо у њене румене усне је пољуби. И Соњица се засмеја као да то није ништа, као да је то врло весело. Ужасно!!! *О, подмукла неверница!*

XIV

Тмина.

Ја сам одједном осетио презрење према целом женском полу уопште и према Соњици нарочито; почео сам да убеђујем себе да ничега веселога нема у тим играма, да оне приличе само *девојчицама* и врло ми се прохтело да лармам и да начиним какав јуначки несташлук коме би се сви зачудили.

Случај ми је брзо дошао у помоћ.

St. - Jérôme, пошто се мало поразговарао с Мими, оде из собе; чуо сам му кораке уз степенице, а затим више наших глава у правцу учионице. Мени паде на ум да му је Мими можда казала где ме је видела за време часа и да је он отишао да види дневник. Ја тада нисам мислио да St. - Jérôme може у животу имати и неког другог циља осим жеље да казни мене. Негде сам читао да деца од 12 — 14 година која су у прелазном добу дечаштва бивају нарочито склона паљевинама и чак убиству. Сећајући се свога дечаштва, нарочито тога душевнога стања у коме сам био тога, за мене несрећног дана, ја сасвим јасно разумем да се може учинити и највећи преступ без жеље да се некоме нашкоди, већ *и* — из радозналости, из несвесне потребе за некаквим радом.

Има тренутака кад се будућност представља човеку у тако мрачној боји да се он боји да свој умни поглед заустави на њој и

стара се да убеди себе да будућности неће бити и да прошлости није било. У таквим тренутцима, кад мисао не пресуђује унапред сваку одлуку воље, већ као једина подлога живота остају телесни инстинкти, ја разумем како дете, неискусно, нарочито склоно таквом душевном стању, без најмањег колебања и страха, с осмехом радозналости намешта и потпаљује ватру испод своје рођене куће, у којој спавају његова браћа, отац и мати које он нежно воли. Под утицајем тога кратко-временог одсуства мисли, готово расејаности, сељачки младић од неких седамнаест година, посматрајући сечиво тек наоштрене секире што стоји поред миндерлука на коме спава с лицем доле окренутим његов стари отац, одједном размахује секиром и с тупом радозналошћу гледа како цури под кревет крв из пресеченог врата; под утицајем тога истог одсуства мисли и инстинктивне радозналости човек налази неко уживање да стане на саму ивицу провале и да помисли: а шта ће бити ако скочим?, или да наслони на чело пун револвер и да помисли: а ако притиснем ороз?, или да гледа неку важну личност, према којој цело друштво осећа страхопоштовање и да мисли: а шта би било кад бих му пришао, ухватио га за нос и рекао: е, љубазни, хајде са мном?“

Под утицајем таквог унутрашњег узбуђења и одсуства размишљања, кад је St.-Jérôme сишао и казао ми да ја немам права

да будем овде зато, што сам се тако рђаво владао и учио и да одмах идем горе, ја сам му исплазио језик и казао да одавде нећу да идем.

Првога тренутка St.-Jérôme није могао ни речи да прослови од запрепашћености и једа.

— C'est bien,¹⁾ — рече он, кад ме је стигао, — ја сам вам већ неколико пута обећао казну, од које је хтела да вас сачува ваша бабушка; али сад видим да осим батина човек ничим вас не може да натера на послушност, а данас сте их заслужили.

Он је то казао тако гласно да су сви чули. Крв ми силно појури к срцу и ја сам осећао како је јако оно куцало, како сам пребледео и како су се сасвим нехотице затресле моје усне. Мора бити да сам био страшан у томе тренутку, јер ми St. — Jérôme, избегавајући мој поглед, брзо приђе и ухвати ме за руку; али тек што сам осетио његов додир, мени би тако рђаво, да ван себе од беса ишчупах руку и из све своје детињске снаге ударих га.

— Шта је то с тобом? — рече, прилазећи ми, Влада, који је с ужасом и запрепашћењем видео шта сам учинио.

— Остави ме! — викнух ја на њега кроз сузе. — Нико од вас мене не воли и не разуме колико сам несрећан! Сви сте ви гадни, одвратни, — додадох, с неком отупелошћу обраћајући се целој друшћу.

¹⁾ Добро.

Али тада ми St.-Jérôme с одлучним и бледим лицем понова приђе и док ја још нисам стигао да се заштитим, он ме ухвати силно као кљештама за обе руке и повуче негде. У глави ми се заврте од узбуђења. Сећам се само да сам се главом и коленима отимао доклегод сам имао снаге, сећам се да је мој нос често ударао о нечија бедра, да ми је у уста упадао нечији капут, да сам свуда око себе осећао присуство нечијих ногу, задах прашине и мирис violette, којом се мирисао St.-Jérôme.

Кроз пет минута за мном се затворише врата мрачне собице.

— Васиљ! — рече он одвратним победоносним гласом — донеси шибе.

XV

Маште.

Зар сам могао тада и да помислим да ћу после свих тих несрећа остати жив и да ће доћи време кад ћу мирно да се сећам њих?...

Сећајући се свега што сам починио, ја нисам могао замислити шта ће ме све снаћи, али сам нејасно предосећао да сам пропао и да ми нема спаса.

У почетку је доле и око мене била потпуна тишина, или се бар мени тако чинило што сам у души био сувише узнемиран, али

мало помало почео сам да разликујем многе гласове. Василије се попе горе и, бацивши на прозор неку ствар налик на метлу, зевајући леже на сандук. Одоздо се чуо гласан говор Августа Антоновића (мора бити да је говорио о мени), затим дечији гласови, па смех, трчање, а кроз неколико тренутака све у кући доби пређашњи изглед као да нико није знао, нити мислио да ја седим у мрачном ћилеру.

Нисам плакао, али нешто тешко као камен лежало ми је на срцу. Мисли и представе врло су брзо пролазиле кроз моју узнемирену машту, али успомене о несрећи која ме је снашла сваког часа су прекидале њихов чудан низ, и ја сам понова улазио у лавиринат неизвесности о судби која ми предстоји, у лавиринат очајања и страха.

Час ми пада на ум како мора бити има неки непознати узрок што мене нико не воли и чак мрзи (тада сам веровао да сви, од бабушке па до Филипа кочијаша, мрзе мене и уживају у мојим мукама). „Мора бити да ја нисам син моје мајке и оца, нити Владин брат, већ несрећни сиротан, подметнуто дете, које су узели из милосрђа“, — говорим ја сам себи; и та ружна мисао не само да ми причињава неку тужну утеху, него ми се чак чини као сасвим истинита. Мени је пријатно да мислим да сам несрећан не стога, што сам крив, већ стога, што је таква моја судба још од мога рођења и да је судба моја налик на судбу несрећнога Карла Ивановића.

„Али зашто скривати и даље ту тајну, жад сам је ја сам већ открио?“ — говорим сам себи, — „Сутра ћу отићи тати и казаћу му: „Тата, узалуд ти кријеш од мене тајну мога рођења: ја је знам.“ Он ће речи: Шта да се ради, мили мој, пре или после ти би је дозволио, — ти ниси мој син, већ сам те узео под своје и ако будеш достојан моје љубави, ја те никад нећу напустити.“ А ја ћу му речи: „Тата, и ако немам права да те тако зовем, кажем ти то име последњи пут; ја сам те увек волео и увек ћу те волети, никад нећу заборавити, да си ти мој добротвор, али у твојој кући више не могу остати. Овде ме нико не воли, а St.-Jérôme се заклео да ме упропасти. Један од нас двојице мора да напусти твоју кућу, јер ја не одговарам за себе, ја толико мрзим тога човека да сам на све спреман. Ја ћу да га убијем.“ Тако баш треба рећи: тата, ја ћу да га убијем. Тата ће ме молити да не идем, а ја ћу само махнути руком и рећи му: „Не, мој мили, мој добротворе, ми не можемо живети заједно, већ ми допусти да идем,“ И ја ћу га загрлити и рећи му не знам због чега француски: „Oh, mon père, oh, mon bienfaiteur, donne-moi pour la dernière fois ta bénédiction et que la volonté de Dieu soit faite!“ ¹⁾

И ја, седећи на сандуку у мрачном ћилеру, плачем и јецам при тој мисли. Али одједанпут, сећам се срамне казне која ме чека,

¹⁾ О, мој оче, мој добротворе, дај ми последњи пут свој благослов и нека се испуни воља Божја.

и стварност ми се показује у правој светлости, и маште се у тренутку разлећу.

После опет уображавам да сам у слободи далеко од наше куће. Постајем хусар и идем у рат. Са свих страна јуришају на мене непријатељи, ја размахујем сабљом и убијам једнога, размахујем понова — и убијам другога, трећега. Напослетку изнурен од рана и умора падам и узвикујем: Победа! Генерал дојаше до мене и пита: „Где је он — наш спасилац?“ Показују му да сам то ја, он ме грли и кроз сузе радости виче: „Победа!“ Ја оздрављам и са руком завијеном у црну мараму шетам по Тверском булевару. Ја сам генерал! Али, ево, *господар* ми иде на сусрет и пита: Ко је тај рањени младић? Одговарају му да је то познати јунак Никола. Цар ми прилази и каже: „Хвала ти. Ја ћу ти све учинити, ма шта да тражиш од мене.“ Ја се с поштовањем клањам и, ослањајући се на сабљу, одговарам: Ја сам срећан, велики господару, што сам могао пролити крв за своју отаџбину, и желео бих да умрем за њу; али кад си ти тако милостив и допушташ ми да тражим од тебе шта хоћу, молим те само за једно — допусти да уништим свога непријатеља, странца St.-Jérôme-a. То желим, да уништим свога непријатеља St.-Jérôme-a. И ја страشان стајем пред St.-Jérôme-a и говорим му: „Ти си учинио да будем несрећан, à genoux!“¹⁾

¹⁾ На колена!

Али одједном ми пада на ум да сваког тренутка може доћи прави St.-Jérôme с прутом, и понова видим себе не као генерала, спасиоца отаџбине, већ као најкукавније, најжалосније створење.

После опет мислим о Богу и дрско га питам: зашто он мене кажњава? Мени се чини да нисам заборављао да му се молим ујутру и увече, дакле, зашта се онда мучим? Могу сасвим да тврдим да је први корак ка религиозним сумњама које су ме мучиле за време дечаштва, био учињен тада не стога, што је несрећа изазвала неверовање и роптање, већ стога, што је мисао о неправичности провиђења која ми се појавила у глави за време потпуног душевног растројства и усамљености која је трајала двадесет и четири сата, као рђаво семе које после кише падне у прекопану земљу, брзо почела да расте и да пушта корење.

Час сам опет уображавао да ћу зацело умрети и јасно сам замишљао запрепашћење St.-Jérôme-а који налази у ћилеру место мене мртво тело. Сећајући се прича Наталије Савишне о томе како покојникова душа до четрдесет дана не оставља кућу, ја замишљам како после смрти блудим по свима собама бабушкине куће, прислушкујем како искрено Љубочка плаче, како ме бабушка жали, и како тата разговара с Августом Антоновићем. „Он је био диван дечко“ — рећи ће тата са сузама у очима. — Да — рећи ће St.-Jérôme,

— али велики обешањак. — „Требало би да ви поштујете мртве, — казаће тата, — ви сте криви што је он умро, ви сте га уплашили, он није могао да поднесе понижење које сте му спремали... Напоље одавде злотворе један!“

И St.-Jérôme ће пасти на колена, плакаће и молиће да му опросте. После четрдесет дана одлеће моја душа на небо. Тамо видим нешто дивотно — лепо, прозрачно, бело, дугачко и осећам да је то моја мајка. То нешто бело окружава ме; милује ме; али ја сам узнемирен и као не могу да је познам. „Ако си заиста то ти, — кажем јој — покажи ми се боље да могу да те загрлим“. И њен глас ми одговара: „Сви смо ми овде такви, ја не могу боље да те загрлим. Зар ти није добро овако?“ — „Не, мени је добро, али ти не можеш да ме голицаш и ја не могу да љубим твоје руке...“ — То није потребно, овде је и овако прекрасно, — каже она и ја осећам да је заиста прекрасно, и ја са њом летим све више и више. Тада као да се будим и налазим се опет на сандуку у мрачној собици с образима мокрим од суза и без иједне мисли у глави понављам речи: *и ми летимо све више и више*. Дуго и свим силама се старам да објасним себи свој положај, али мој душевни поглед не види ништа осим мрачне, непрегледне даљине. Старам се да обновим оне пријатне срећне маште из којих ме је разбудила јава; али на моје велико изненађење,

чим покушам, видим да је немогућно вратити их и — што је још чудније — не чине ми више никаквога задовољства.

XVI

Трпен — спасен.

Преноћио сам у мрачној собици и нико није долазио да ме обиђе; тек другог дана, у недељу, превели су ме у малу собу поред учионице и опет закључали. Почео сам да се надам да ће се моја казна свести на заточење и моје мисли под утицајем слаткога сна који крепи, јаснога сунца што је трептало на замрзнутим шарам на прозорима и обичног свакодневног шума на улици почеле су да се умирују. Али ми је самоћа ипак била врло тешка: желео сам да се крећем, да испричам некоме све што ми се накупило у души, а око мене није било ниједнога живог створења.

Тај положај ми је био још непријатнији што сам, макако ми то одвратно било, морао да слушам како St.-Jérôme шета по својој соби и сасвим спокојно звиждуће неке веселе мелодије. Био сам потпуно уверен да се њему нимало не звижди, али да он то ради само да мене мучи.

У два сата St.-Jérôme и Влада сиђоше доле, а Никола донесе мени ручак. Кад сам му испричао шта сам починио и шта ме чека, он је рекао:

— Ех, господине! Немојте очајавати: трпен — спасен.

И ако ме је та пословица, која је толико пута и после тога храбрила јачину мога духа, унеколико утешила, овога пута баш то што ми нису послали само хлеба и воде, већ цео ручак, чак и тесто — резанце, натерало ме је да се замислим. Да ми нису послали резанце, то би значило да ме кажњавају хапсом, а овако је излазило да још нисам кажњен и да ме казна још чека. Баш кад сам се удубио у решавање тога питања, у брави моје тамнице окрете се кључ и St.-Jérôme са суровим и службеним лицем уђе у собу.

— Хајдмо к бабушки — рече он, не гледајући ме.

Ја сам хтео да очистим рукаве од капута који су се испрљали од креде пре него што изиђем из собе, али St.-Jérôme ми рече да је то сасвим излишно, као да сам ја био тако бедно и пропало створење, да није имало места да се старам о својој спољашности.

Каћењка, Љубочка и Влада, кад ме је St.-Jérôme проводио за руку кроз салу, погледаше ме с оним истим изразом с којим смо обично гледали апсенике које су понедеоником проводили поред наших прозора. А кад сам пришао бабушкиној наслоњачи и хтео бабушки да пољубим руку, она се окрете од мене и сакри руку под огртач.

Да, мој мили, — рече она после доста дугог ћутања, за време кога ме је гледала

од главе до пете таквим погледом да нисам знао где ћу да денем своје очи и руке, — могу да кажем да ви врло цените моју љубав и да сте ми заиста велика утеха. Mr. St.-Jérôme који је на моју молбу — додаде она развлачећи сваку реч — узео на себе да вас васпитава неће више да остане у мојој кући. Зашто? Због вас, мили мој. Ја сам се надала да ћете бити захвални, — продужи она, пошто је мало поћутала, тоном по коме сам познао да је говор спремила раније, — за труд и старање његово, да ћете умети да цените његове заслуге, а ви, жутокљунац, дериште, имали сте смелости да подигнете на њега руку. Врло лепо! Дивно! Ја такође почињем да сумњам да сте ви способни да разумете благородно опхођење и да су за вас потребна друга, ниска средства... Моли одмах за опроштај, — додаде она строго заповедничким тоном, показујући St.-Jérôme-а, — чујеш ли?

Ја погледах у правцу бабушкине руке и, видевши капут St.-Jérôme-а, окретох се и не макох се с места, осећајући понова да срце престаје да ми куца.

— Шта? Зар ви не чујете шта вам говорим?

Ја сам дрхтао целим телом, али се нисам мицао с места.

— Коко! — рече бабушка која је сигурно приметила колико се ја у себи мучим. — Коко! — рече она, не већ више тако заповедничким колико нежним гласом, — јеси ли то ти?

— Бабушка! ја нећу да га молим за опроштај нипошто..., — рекох ја и одједном ућутах, јер осетих да више нећу моћи да се уздржим од суза које су ме гушиле ако само још једну реч кажем.

— Ја ти заповедам, ја те молим. Шта велиш на то?

— Ја... ја... не... ћу... ја не могу, — проговорих ја и уздржавани јецаји који су се нагомилали у души одједном провалише преграду која их је задржавала и ја очајно заплаках.

C'est ainsi que vous obéissez à votre seconde mère, c'est ainsi que vous reconnaissez ses bontés. ¹⁾ — рече St.-Jérôme трагичним гласом. *A genoux!* ²⁾

— Боже мој, кад би она то видела! — рече бабушка, окрећући се од мене и бришући сузе. — Кад би она видела... све боље и боље. Да, она не би могла поднети тај бол, не би могла поднети.

И бабушка је плакала све јаче и јаче. Ја сам такође плакао, али нисам ни мислио да молим за опроштај.

— *Tranquillisez - vous au nom du ciel, - M-me la comtesse;* — говорио је St.-Jérôme. ³⁾

Али бабушка га више није слушала, она је покрила лице рукама и њено јецање је пре-

1) Тако ви слушате своју другу мајку, тако јој захваљујете за њену доброту.

2) На колена.

3) За име Бога умирите се, госпођо кнегињо.

лазило у грцање и хистерију. У собу утрчаше уплашене Мими и Гаша, замирисаше некакви лекови и по целој кући настаде јурњава и шаптање.

— Уживајте у своме делу, — рече St.-Jérôme, одводећи ме горе.

„Боже мој шта сам починио! Како сам ја страشان зликовац!“

Тек што је St.-Jérôme, пошто ми је рекао да идем у своју собу, сишао доле, ја, не мислећи шта радим, потрчах низ велике степенице које воде на улицу.

Да ли сам хтео да утекнем из куће или да се удавим, не сећам се; знам само да сам покрио лице рукама, да не бих видео никога и трчао све даље и даље по степеницама.

— Куда ћеш ти? — запита ме изненада познати глас. — Тебе ја и тражим, соколе.

Ја сам хтео да протрчим поред њега, али ме тата ухвати за руку и строго рече:

— Хајде са мном, драги мој! Како си смео да дираш портфељ у моме кабинету? — рече он, уводећи ме у малу собу с диваном. — А зашто ћутиш? Је ли? — додаде он и ухвати ме за уво.

— Крив сам — рекох ја: — не знам ни сам шта ми је било.

— А, не знаш шта ти је било, не знаш, не знаш, не знаш... — понављао је он и при свакој речи повукао би ме за уво. — Хоћеш ли још да завлачиш нос где не треба? хоћеш ли? хоћеш ли?

И ако сам осећао страشان бол у увету, ја нисам плакао, већ сам осећао пријатно морално осећање. Тек што је тата пустио моје уво, ја га ухватих за руку и плачући обасух је пољупцима.

— Би ме још, — говорио сам кроз сузе, — јаче, да ме више боли, ја сам зликовац, ја сам гадан, ја сам несрећан човек!

— Шта је теби? — рече он, одгурујући ме полако.

— Не, нећу да идем нипошто, — рекох ја, хватајући се за његов капут. — Сви ме мрзе, ја то знам, али тако ти Бога, саслушај ме, заштити ме, или ме истерај из куће. Ја не могу с њим да живим, он се на све начине стара да ме понизи, нагони ме да клечим пред њим, хоће да ме истуче. Ја то не могу да поднесем, ја нисам мали, ја ћу умрети, убићу се. Он је казао бабушки да сам ја неваљалац, она је сад болесна, она ће умрети због мене, ја... с... њим... тако ти Бога... ишибај ме... за... што му... чити...

Сузе су ме гушиле, ја сам сео на диван и нисам више могао да говорим, метнуо сам главу на његова колена и тако јецао да ми се чинило да ћу тога тренутка умрети.

— Шта то говориш ти, буцо? — рече тата са саучешћем, нагињући се нада ме.

— Он је мој тиранин... мучитељ... умрећу... нико ме не воли! — само то сам могао да кажем и спопадоше ме грчеви.

Тата ме је узео на руке и однео у спаваћу собу. Заспао сам.

Кад сам се разбудило било је већ доцкан, једна свећа је горела крај мога кревета и у соби је седео наш домаћи доктор, Мими и Љубочка. На њиховим лицима сам видео да су се бојали за моје здравље. А ја сам се осећао тако добро и тако лако после дванаест часова спавања, да бих одмах скочио с постеље, само да ми није било непријатно да их разuverим да сам врло болестан.

XVII

Мржња.

То је била права мржња, али не она мржња, о којој се само пише у романима и у коју ја не верујем, мржња која тобож налази уживања у томе што ће човеку чинити зла, већ она мржња која вам улива неодољиву одвратност према човеку који међутим заслужује да га поштујемо и чини да вама буде одвратна његова коса, врат, ход, звук гласа, сви делови његовога тела, сви покрети, и у исто време с неком непојмљивом силом привлачи вас к њему и ви узнемирено пратите сваки његов корак. То осећање сам ја имао према St.-Jérôme-у.

St.-Jérôme живео је код нас већ годину и по. Кад сада хладнокрвно мислим о томе човеку, налазим да је био добар Француз, али Француз у вишем степену. Он није био глуп,

доста је био учен и савесно је испуњавао своје обавезе према нама, али је имао опште особине својих земљака које се нимало не слажу с руским карактером, лакомислени егоизам, сујету дрскости и самопоуздање незналица. Све то није ми се нимало допадало. Разуме се само по себи да му је бабушка објаснила како мисли о телесној казни и он није смео да нас туче; али нам је ипак често претио прутом, нарочито мени, и изговарао реч fouetter¹⁾ (некако као fouatter) тако одвратно и са таквим нагласком као да би му било највеће задовољство да ме може истући.

Ја се нимало нисам бојао бола од батина, никад га нисам ни осетио, али сама помисао да St.-Jérôme може да ме удари доводила ме је до тешког, пригушеног очајања и пакости.

Дешавало се да је Карло Ивановић, кад би се наљутио на нас, расправљао ствар лењиром или кајишем, али се ја без и најмање срџбе сећам тога. Чак и у то време о коме говорим (кад ми је било 14 година) ако би се десило да ме Карло Ивановић мало изударе, ја бих хладнокрвно поднео његове батине. Карла Ивановића сам волео, памтио га од кад себе памтим и навикао сам да га сматрам као члана своје породице; али St.-Jérôme био је човек горд, задовољан собом, и ја према њему нисам ништа осећао осим нехотичног поштовања које сам осећао према

1) Ишибати.

свима *великим*. Карло Ивановић био је смешан старац, чича, кога сам ја из све душе волео, али сам га у своме детињском појимању друштвеног положаја стављао ниже од себе.

St. - Jérôme, напротив, био је образован, леп, млад кицош који се старао да буде раван са свима нама.

Карло Ивановић нас је грдио и кажњавао сасвим хладнокрвно; видело се да је он то сматрао за потребну али непријатну дужност. St. - Jérôme волео је, напротив, да позира као наставник; видело се кад нас је кажњавао да то чини више због свога задовољства, него због наше користи. Он се заносио својом важношћу. Његове раскошне француске фразе које је на последњем слогу јако наглашавао *accent circonflex* — има биле су ми необично одвратне. Карло Ивановић, кад би се наљутио говорио је: пајацка комедија, немирница дете, шампањска мушица“. St. - Jérôme нас је називао *mauvais sujet, vilain garnement* и тако даље, именима која су вређала моје самољубље.

Карло Ивановић нас је постављао да клечимо окренути лицем у угао и казна се састојала у физичком болу у коленима. St. - Jérôme, испривши се и величанствено пружајући руку, трагичним гласом је викао: *à genoux, mauvais sujet!*¹⁾), заповедао да клечимо

1) на колена, неваљалце!

с лицем окренутим њему и да га молимо за опроштај. Казна се састојала у понижењу.

Мене нису казнили и нико ми није чак ни спомињао то што ми се десило; али ја нисам могао заборавити све што сам претрпео: колико очајања, стида, страха и мржње за та два дана. И поред тога што је St. - Jérôme отада, како је изгледало дигао руке од мене и готово није ни радио са мном, ја се нисам могао навићи да будем равнодушан према њему. Сваки пут, кад су се случајно сретале наше очи, мени се чинило да се у моме погледу изражава сувише отворена мржња и старао сам се да узмем израз равнодушности; али кад ми се чинило да он појима моје при-творство, ја сам црвенео и окретао главу.

Једном речју било ми је необично тешко да се уопште макако опходим с њим.

XVIII

Девојачка соба.

Све више и више сам се осећао усамљен и једино моје задовољство било је размишљање у самоћи и посматрање. О чему сам размишљао испричаћу у другој глави; позорница пак мојих посматрања била је у првом реду девојачка соба у којој се дешавао за мене врло занимљив и дирљив роман. Разуме се да је јунакиња тога романа била Маша. Она је била заљубљена у Василија који ју је познавао још док је живела у слободи и још

тада јој обећао да ће се оженити њоме. Судба која их је пре пет година раставила сад их је понова саставила у бабушкиној кући, али је спремила и препреку њиховој узајамној љубави. Никола (рођен стриц Машин) није хтео ни да чује о удадби своје синовике за Василија, за кога је говорио да је човек *непристојан и необуздан*.

Та препрека је учинила да се Василије који је пре био доста равнодушан и немарљив сад одједном заљубио у Машу, заљубио се тако како се само може заљубити један крчмач од племићске послуге који носи ружичасту кошуљу и маже косу помадом.

И ако су изјаве његове љубави биле сасвим чудне и неприкладне (на пример, кад год би срео Машу, он се увек старао да јој причини бол: или би је уштинуо, или ударао дланом, или стезао тако силно да је једва могла да дише), његова је љубав била искрена, што се потврдило и тиме што се Василије, кад је Никола одлучно одбио да му да руку своје синовике, *проишо* од туге, почео да се вуче по крчмама и да прави изгреде — једном речју да се влада тако рђаво да је неколико пута бивао срамно кажњаван од полиције. Али ти његови поступци и њине последице у очима Машиним важили су као врлине и њена љубав према њему све више је расла. Кад је Василије седео у апси, Маша је по целе дане плакала, жалила се на своју горку судбину Гаши (која је искрено потпо-

магала несрећне љубавнике) и, презирући грдњу и батине свога стрица, кришом трчала у полицију да обиђе свога пријатеља.

Немојте се, читаоче, гнушати друштва у у које вас уводим. Ако у вашој души нису ослабиле струне љубави и саучешћа, онда ће се и у девојачкој соби наћи звуци од којих ће оне забрујати. Хтели или не хтели ви да идете са мном, ја полазим на одмориште степеница, са кога видим све што се дешава у девојачкој соби. Ево клупе на којој стоји пегла, лутка од картона с разбијеним носем, качица, лавор; ево прозора, по коме се у нереду ваљају: комадић црнога воска, канура свиле, загрижен зелен краставац и кутијица за бонбоне; ево и великог црвеног стола, на коме на започетом шивењу стоји цигла опшивена цицем, а за столом седи *она* у својој мени најмилијој ружичастој ланеној хаљини и с плавом марамом на глави која нарочито привлачи моју пажњу. *Она* шије, покаткад се зауставља, да почеше иглом главу и да усекне свећу, а ја гледам и мислим: „Зашто се она није родила као госпођица кад има тако светле плаве очи, огромну плаву косу и високе груди? Како би јој лепо стајало да седи у гостинској соби у капи с ружичастим машнама и у црвеној свиленој домаћој хаљини, не онаквој какву има Мими, већ онаквој као што сам видео на Тверском булевару. Она би везла за ђерђефом, а ја бих је у огледалу посматрао, и све што би она желела, ја бих

за њу чинио: додавао бих јој бунду, и јело бих јој сам доносио...

„А какво је пијано лице и одвратна фигура у тога Василија у уском капуту који облачи преко прљаве ружичасте кошуље изрезане око врата. У сваком његовом покрету, у свакомгибању његових леђа мени се чини да видим знаке одвратне казне којом су га казнили....

— Шта, Васо, зар опет? — каже Маша, забадајући иглу у јастук и не подижући главе у сусрет Василију који улази.

— А шта ћу? Зар ће од њега добра бити, — одговара Василије, — да бар реши једно, па ма шта било, већ овако пропадам низашта, а све због њега.

— Хоћете ли чаја? — каже Надежда, друга собарица.

— Хвала лепо... И да знам зашто ме мрзи лопов један, тај твој стриц, зашто? Зато што се лепо носим, што сам снажан, што лепо идем, једном речју. У-ух! — заврши Василије и одмахну руком.

— Треба се покорити — каже Маша, одгризајући конач, а ви непрестано...

— Не могу да издржим више, па ето ти!

Баш у том тренутку чу се како лупнуше врата од бабушкине собе и како Гаша, приближујући се по степеницама, гунђа.

— Па угоди јој ти сад, кад она сама не зна шта хоће... Проклети, робијашки живот!

Да је једаред да се сврши, опрости ми Боже!
— гунђала је она, машући рукама.

— Моје поштовање, Агафија Михајловна!
— рече Василије, дижући се да је поздрави.

— Сад још и ви! Није ми до твога поштовања, одговори она гледајући га љутито.
— И зашто долазиш овамо? Зар је ред да човек долази девојкама?

— Хтео сам да упитам за ваше здравље,
— бојажљиво каже Василије.

— Скоро ћу да цркнем, ето такво је моје здравље! — још љутитије се развика Агафија Михајловна.

Василије поче да се смеје.

— Није то ништа смешно, а кад ти кажем да одлазиш, онда марш! Видиш ти поганца, и он хоће да се жени, подлац један! Но хајде, одлази!

И Агафија Михајловна, лупајући ногама, оде у своју собу и тако јако тресну вратима да стакла на прозорима зазвечаше.

Иза зида се још дуго чуло како је и даље грдила све и проклињала свој живот, бацала своје ствари и вукла за уши своју љубимицу мачку; напоследку врата се отшкринуше и кроз њих излете за реп избачена мачка која је тужно маукала.

— Видим да ћу морати други пут да дођем да се напијем чаја — рече Василије шапатам. — До скорог виђења.

— Немојте — рече намигујући Надежда, идем ја сад да видим самовар.

— Морам једаред учинити крај томе, — продужи Василије, седајући ближе уз Машу чим је Надежда изишла из собе: — или ћу да одем грофици и да кажем: „тако и тако“, или ћу... да дигнем руке од свега и да побегнем на крај света, Бога ми.

— А како ћу ја да останем?

— Тебе ми је само жао, а иначе бих већ одавно био у слободи, Бога ми, Бога ми.

— А зашто ми, Васо, не донесеш своје кошуље, да их оперем, — рече Маша после кратког ћутања. — види само како је црна, — додаде она, ухвативши га за јаку од кошуље.

У томе се чу одоздо бабушкино звонце и Гаша изиђе из своје собе.

— Али, шта ти, подлаче, тражиш још од ње? — рече она, гурајући кроз врата Василија који је брзо устао чим је њу видео. — Довео си девојку до овога, па још пристајеш сигурно ти је мило, гољо, да гледаш како плаче. Одмах напоље! Бестрага! И какво си добро у њему нашла? — продужи она, окрећући се Маши. — Зар те је мало данас стрип тукао због њега? Аја, она увртела у главу: или за Василија Грускова, или ни за кога. Будала!

— И нећу поћи ни за кога, не волим никога, па нека ме бију и убију због њега, — рече Маша и одједном јој појурише сузе.

Дуго сам гледао како је, лежећи на сандуку, брисала сузе својом повезачом и старао

сам се да променим мишљење о Василију и да пронађем због чега је он могао бити њој тако драг. Али и ако сам је искрено сажаљевао, никако нисам могао да појмим како је тако дивно створење као што је за мене била Маша могло волети Василија.

„Кад ја будем велики, — размишљао сам тако кад сам се вратио горе у собу, — Петровско ће бити моје и Василије и Маша ће бити моја чељад. Ја ћу седети у кабинету и пушити лулу, а Маша ће с пеглом да прође у кујну. Ја ћу рећи: Зовните ми Машу. Она ће доћи и никог више неће бити у соби... Одједном ући ће Василије и кад види Машу рећи ће: „Пропао сам!“ И Маша ће почети да плаче; а ја ћу да кажем: „Василије, ја знам да ти њу волиш и да она тебе воли, на, ево ти хиљаду рубаља, ожени се њоме и нека вам Бог да среће“, — па ћу онда отићи у собу с диваном.

У томе безброју мисли и маштања што су без икаквог трага прошли кроз мој ум и уобразиљу има и таквих који су оставили у души дубоку осетљиву бразду, тако да често пута и кад се више не сећаш суштине мисли, сећаш се да је било нешто лепо у глави, осећаш траг мисли и стараш се да га обновиш. Такав дубок траг оставила је у мојој души та мисао која је жртвовала моје осећање ради Машине среће коју је она могла наћи само у браку с Василијем.

XIX

Дечаштво.

Мучно да ће ми ко поверовати кад кажем о чему сам најчешће и најрадије размишљао за време свога дечаштва, — толико се та размишљања нису слагала с мојим узрастом и положајем. Али, по моме мишљењу, нескладност између човечјег положаја и његове моралне делатности јесте најглавнији знак истине.

Читаву годину дана ја сам се затворио у у себе и живео усамљеним, усредсређеним душезним животом и расправљао сам апстрактна питања о човечјем циљу, о будућем животу, о бесмртности душе; и слаби детињски мој ум упињао се свом ватром неискуства да осветли она питања, која и постављати може само човек више интелигенције, али која човеку није дано да реши.

Мени се чини да ум сваког човека понаособ прелази у своје развићу исти пут, по коме се он развија и у целим покољењима, да мисли које служе као основ различним филозофским теоријама сачињавају недељиве делове ума, али да их је сваки човек мање или више знао још пре, него што је знао да постоје филозофске теорије.

Те мисли су се у моме уму јавиле тако јасно и изненадно да сам се ја чак старао да их применим на живот, уображавајући да ја *први* откривам тако велике и корисне истине.

Једаред ми је дошла мисао да срећа не зависи од спољашњих узрока, већ од нашега односа према тим узроцима и да човек који се навикао да сноси муке не може бити несрећан, — и да бих се навикао на муке, ја сам, мада сам осећао страشان бол, држао по пет минута у испруженим рукама лексиконе Татишчева или сам одлазио у мрачну собу и ужетом се тукао по голим леђима тако јако да су ми сузе летеле на очи.

Други пут, сетивши се одједном да ме смрт чека сваког часа, сваког тренутка, ја сам пронашао и чудιο сам се како људи нису то до сад појмили, да човек не може бити друкчије срећан, него само ако се користи садашњошћу и не мисли о будућности, — и под утицајем те мисли три дана сам био напустио учење и, лежећи на постељи, уживао сам само у томе да читам какав роман и да једем колаче с медом које сам куповао за последње своје новце.

Једаред опет, кад сам стојао пред таблом и цртао на њој кредом разне фигуре, од једном ме порази мисао: зашто је симетрија пријатна оку? Шта је то симетрија? То је — урођено осећање, одговорих сам себи. На чему се оснива оно? Зар у свему у животу има симетрије? Напротив, ево, ово је живот — и ја нацртах на табли овалну фигуру. После живота душа прелази у вечност; ево вечности — и ја повукох с једне стране овалне линије праву до краја табле. Зашто с друге стране нема

такве исте црте? Заиста каква то може бити вечност с једне стране? Ми смо сигурно постојали и пре овога живота и ако се не сећамо тога.

То размишљање које ми се учинило савим ново и јасно, мада и сад једва могу да му ухватим смисао, допадало ми се врло и ја сам узео парче хартије и хтео писмено да га искажем; али се при томе у мојој глави створи читава бездна мисли да сам морао да устанем и да се прошетам по соби. Кад сам пришао прозору, пажњу ми одвуче коњ који је вукао воду и кога је баш презао кочијаш и све моје мисли удружише се да реше ово питање: у какву животињу или човека ће прећи душа тога кљусета кад оно мањка?

Баш у том тренутку прелазио је Влада преко собе и насмешио се кад је видео да ја о нечем размишљам и мени је био довољан тај осмех да појмим да је све то о чему сам мислио била највећа бесмислица.

Испричао сам тај случај, који сам не знам због чега запамтио, само стога да би читалац могао да замисли како су изгледала моја мудровања.

Али ниједан филозофски правац није ме одушевио тако као скептицизам који ме је у једно време довео готово до лудила. Ја сам уображавао да осим мене нико и ништа не постоји на целом свету, да ствари нису ствари, већ само слике које се јављају тек кад ја на њих обратим пажњу, и да те слике, чим пре-

станем мислити о њима, одмах ишчезавају. Једном речју ја сам се сложио са Шелингом у убеђењу да не постоје ствари, већ мој однос према њима. Било је тренутака кад сам под утицајем те *сталне идеје* долазио до таквог степена силажења с ума, да сам се понекад брзо окретао на супротну страну, надајући се да ћу одједном наићи на ништавило (*néant*) тамо где нисам био ја.

Бедна и ништавна машина душевнога рада јесте — ум човечији!

Мој слаби ум није могао да проникне у оно што је непроницљиво, већ је у напору који је превазилазио моју снагу губио једно за другим убеђења, која ради своје среће нисам никако требао да се дотичем.

Из свега тога тешког моралног посла ја нисам добио ништа осим гипкости ума која је ослабила у мени снагу воље и навике да непрестано све анализирам, што је уништавало свежину осећања и јасност расуђивања.

Апстрактне мисли се образују услед способности човека да ухвати свешћу стање душе у извесном тренутку и да га пренесе у успомене. Моја склоност ка апстрактним размишљањима толико је у мени развила свест, да сам ја често, почињући да мислим о најпростијој ствари падао у безизлазан круг анализа својих мисли, да већ више нисам мислио о питању које ме је занимало већ о томе шта сам мислио. Питајући себе: о чему мислим?, одговарао сам: ја мислим о чему ја мислим.

А сад о чему мислим? Мислим да мислим о чему мислим, и тако даље. Ум је ишао изван разума...

Међутим филозофска открића која сам проналазио врло су ласкала моме самољубљу: често сам уображавао да сам ја велики човек који на срећу целог човечанства открива нове истине и с гордом свешћу да сам већи од других гледао сам на остале смртне; али чудновато: чим бих дошао у додир са тим смртнима, ја бих се пред сваким од њих збуњивао и што сам веће мишљење имао сам о себи, то сам мање био способан да другима не само покажем шта вредим, већ се нисам могао одвићи да се не стидим за сваку најпростију реч и покрет.

XX

Влада.

Да, што даље описујем то доба свога живота све ми је теже и мучније. Ретко, ретко међу успоменама из тога доба налазим по који тренутак онога истинскога топлот осећања које је тако јасно осветљавало почетак мога живота. Хтео бих и нехотице да што пре прођем пустињу дечаштва и да дођем до оног срећног доба кад је понова истинско, нежно и благородно осећање пријатељства јаком светлошћу озарило крај тога узраста и кад је отпочело ново, пуно лепоте и поезије доба младости.

Нећу опширно да причам своје успомене, већ хоћу само да бацим летимичан поглед на оно што је најглавније од тога доба, до кога сам довео моју причу, па до мога зближења с необичним човеком који је имао одлучан и користан утицај на мој карактер и циљ живота.

Влада ће кроз који дан ступити на универзитет, сад већ наставници дају њему засебне часове и ја са завишћу и нехотичним поштовањем слушам како он, вешто лупкајући кредом по црној табли, говори о функцијама, синусима, координатама и тако даље, што мени изгледа непостижна мудрост. И, ево, једне недеље скупљају се сви наставници и два професора универзитета и после ручка у бабушкиној соби у присуству татином и још неколико гостију испитују Владу о свему што треба за универзитетски испит и он на велику радост бабушкину доказује да је врло спреман. Мене такође упитају понешто из неких предмета, али ја врло рђаво одговарам и професори се старају да то од бабушке сакрију, због чега се ја још више збуњујем. Уосталом, мени мало пажње поклањају: мени је тек петнаест година и до испита имам још целу годину дана.

Влада само за ручак силази доле, а по целе дане, чак и вечери ради горе у соби — не што мора, већ што сам тако хоће. Он је врло самољубив и неће да положи испит осредње, већ одлично.

Али, ево, дошао је дан првога испита. Влада облачи сиви фрак с бронзаним дугметима, меће златан сат и облачи лаковане ципеле; пред капију стаје татин фаетон, Никола скида мушему и Влада и St.-Jérôme иду на универзитет. Довојчице, нарочито Каћењка, радосно и одушевљено гледају стаситог, елегантног Владу који седи у екипажу, тата говори: Дај, Боже, среће, дај, Боже!, а бабушка која се такође у наслоњачи довезла до прозора, са сузама у очима крсти непрестано Владу и нешто шапуће докле кола не ишчезну.

Влада се враћа. Сви га нестрпљиво питају: „Шта је било? Је ли добро? Коју је оцену добио? Али се већ по његовом веселом лицу види да је добро. Влада је добио петицу. Другога дана са тим истим жељама и са тим страхом испраћају га и дочекују с истим нестрпљењем и радошћу. Тако пролази девет дана. Десетог дана је последњи најтежи испит — испит Божјега закона; сви стоје код прозора и с још већим нестрпљењем чекају. Већ два сата, а Владе нема.

— Боже мој! Светитељу!!! Они су!! Они!! — виче Љубочка, припивши се уз стакло.

И заиста у колима поред St.-Jérôme-а седи Влада, али не више у сивом фраку и сивој капи, већ у студентском мундиру с везеном плавом јаком, с троугластим шеширом на глави и с позлаћеном сабљом са стране.

— Ах, кад би ти била жива! — узвикује бабушка и пада у несвест.

Влада с радосним лицем утрчи у предсобље, љуби и грли мене, Љубочку, Мими и Каћењу, која при томе поцрвени до ушију. Влада не може да дође к себи од радости. И како је леп у томе мундиру! Како добро стоји плав оковратник према његовим тек пониклим брчићима. Како има дугачак и танак струк и како му је елегантан ход!

Тога важнога дана сви ручамо у бабушкиној соби, на свима лицима сија радост и за ручком, кад су донели пирог, настојник достојанствено и свечано, а у исто време и весело, уноси завијену у сервијету боцу шампањца. Бабушка први пут после мамине смрти пије шампањац, испија целу чашу, честита Влади и понова плаче од радости, гледајући у њега.

Влада сад већ сам у својим колима одлази од куће, прима у *својој соби своје* познанике, пуши, иде на забаве, и ја сам чак видео како је једаред у својој соби са својим познаницима попио две боце шампањца и како су сваку чашу наздрављали неким тајанственим личностима и препирали се око тога ко ће добити *le fond de la bouteille*.³⁾ Он иначе увек руча код куће и после ручка као и пре седи у соби за разговор и о нечем тајанствено разговара с Каћењком; али колико ја могу да

³⁾ Оно што остане на дну боце.

чујем, као онај који не учествује у разговору, они расправљају само о јунацима и јунакињама из романа, о љубомори и о љубави и ја никако не могу да разумем шта може да их занима у таквим разговорима и зашто се тако fino осмехују и ватрено препиру.

Уопште примећујем да између Каћењке и Владе осим разумљивог старог пријатељства из детињства постоје и неки чудни односи који их удаљују од нас и тајанствено их везују међу собом.

XXI

Каћењка и Љубочка.

Каћењки је шеснаест година; она је порасла; угласте форме, стидљивост и невештина у покретима, које имају девојчице у прелазно доба сад су уступиле место хармоничној свежини и грациозности тек развијеног цвета; али се она није променила. Оне исте светлоплаве очи и поглед који се осмехује, онај исти прав носић који чини готово једну линију с челом, и усташца са светлим осмехом, оне исте сићушне јамице на ружичастим образима, оне исте беле ручице... и њој као и пре тако исто врло приличи назив *чиста* девојчица. Нешто ново на њој — то је само густа плава коса коју она чешља као велика девојка и младе груди које се тек развијају, због чега се она и радује и стиди.

И ако је Љубочка расла и васпитавала се заједно с њом, она је ипак у сваком погледу сасвим друкчија девојчица.

Љубочка је малога раста и, као последица енглеске болести, ноге су јој још и сад криве и има врло рђав струк. Једино лепо на њој то су очи, а те очи су заиста дивне — велике, црне и с таквим неодољиво пријатним изразом озбиљности и наивности да морају да привуку на себе пажњу. Љубочка је у свему проста и природна; Каћењка као да хоће да личи на неког. Љубочка гледа увек право и кад понекад заустави на некоме своје огромне црне очи, она их дуго не спушта, те је чак и коре због тога, говорећи да је то неучтиво; Каћењка напротив спушта трепавице, жмирка очима и говори да је кратковида и ако ја врло добро знам да она одлично види. Љубочка не воли да се прави важна пред туђим људима и кад неко почне да је љуби кад су ту гости, она се дури и каже да не може да трпи *нежности*; Каћењка, напротив, пред гостима се прави нарочито нежна према Мими и воли да се с каквом девојчицом загрли и да шета по сали. Љубочка је врло смешљива и понекад кад је нападне смех, маше рукама и трчи по соби; Каћењка напротив покрива уста марамом или рукама кад почне да се смеје. Љубочка увек седи право и кад иде спусти руке доле; Каћењка држи главу мало укриво и иде скрстивши руке. Љубочка се увек врло радује кад јој се деси да поразговара са старијим мушкарцем и каже да ће се зацело удати за хусара; Каћењка каже да су јој сви мушкарци гадни, да се она никад неће

удати и прави се сасвим друкчија као да се боји од нечега кад мушкарац говори с њом. Љубочка се увек љути на Мими што је тако стеже корзетима „да се не може дисати“ и воли да добро једе. Каћењка, напротив, често закачињући прстом појас свога одела показује како јој је широко и једе врло мало. Љубочка воли да црта главе; Каћењка црта само цвеће и лептире. Љубочка свира сасвим добро Филдове концерте и неке Бетовенове сонате; Каћењка варијације и валцере, задржавајући темпо, лупа, непрестано хвата педал и пре него што почне да свира, са осећањем удара три акордо *arpeggio*...

Али по моме тадашњем мишљењу Каћењка је више личила на велику девојку и стога ми се много више допадала.

XXII

Тата.

Тата је необично весео откад је Влада ступио на универзитет и чешће него обично долази на ручак код бабушке. У осталом он је весео стога што је, како сам од Николе чуо, у последње време добио на картама огромно много новаца. Дешава се чак да понекад увече пре него што пође у клуб долази к нама, седа за клавир, скупи нас око себе и, лупкајући својим меканим ципелама (он никако не може да трпи потпетице и никад их не носи), пева циганске песме. Тре-

бало би онда видети одушевљење његове љубимице Љубочке, која опет њега обожава. Понекад он улази у учионицу и са строгим лицем слуша како ја говорим лекцију, али по неким речима којима он хоће да ме поправи ја видим да он рђаво зна то чему мене уче. Понекад он кришом намигује и даје нам знаке кад бабушка почиње да гунђа и да се љути без разлога. „А, извукли смо добро, децо!“ каже нам после.

Уопште он се у мојим очима спушта помало с оне недостижне висине, на коју га је попело моје детињско уображење. Ја и сад с оном истом искреном љубављу и поштовањем љубим његову велику белу руку, али већ допуштам себи да мислим о њему, да судим о његовим поступцима, и нехотице ми долазе такве мисли о њему, да их се ја бојим. Никад нећу заборавити један случај који ми је изазвао много таквих мисли и причинио много душевнога бола.

Једаред, доцкан увече, он је у црном фраку и белом прснику ушао у гостинску собу да сачека Владу, да иду на бал. Влада се за то време облачио у својој соби. Бабушка је у спаваћој соби чекала да види Владу (она је имала обичај да га пре сваког бала позове себи, да га благослови, да га разгледа и да му да неке савете). У сали која је била осветљена само једном лампом Мими и Каћењка шетале су тамо амо, а Љубочка је седела за

клавиром и учила други концерат Филдов који је мама највише волела.

Никад нисам наишао на толику породичну сличност као између моје сестре и мајке. Та сличност није била ни у лицу, ни у стасу, већ у нечем што се не може одредити: у рукама, у начину хода, нарочито у гласу и у неким изразима. Кад се Љубочка љутила и говорила „целог века те не пуштају“, те речи *целог века*, које је и мама често говорила, изговарала је тако да сам, чини ми се, слушао маму, — некако растегнуто: це-елог века; али најчуднија је била та сличност у свирању на клавиру и у свима покретима при свирању: она је исто као и мама намештала хађину, тако исто превртала левом руком одоздо листове, тако исто кад се љути што јој дуго не полази за руком тежак део ударала песницом по диркама и говорила: „ах, Боже мој“, и онако исто несхватљиво нежно и јасно свирала ту дивну Филдову мелодију¹, чију лепоту нису могли помрачити никакви хокус-покуси најновијих пијаниста.

Тата уђе у собу брзим ситним корацима и приђе Љубочки која престаде да свира кад га опази.

— Не, свирај, Љубо, свирај, — рече он, намештајући је да седне, — ти знаш како ја волим да те слушам...

Љубочка продужи да свира, а тата је дуго, налактивши се, седео преко пута ње;

1) коју су тако лепо назвали „jeu perlé“

се нимало променили; она исто онако растеже речи, подиже обрве и говори: мој мили.

Али ево већ неколико дана нас не пуштају к њој и једнога јутра St.-Jérôme за време часа понуди и мене да се са Љубачком и Каћењком санкам. И ако, седајући у санке, примећујем да је пред бабушкиним прозорима по улици разастрта слама и да неки људи у сивим дугачким капутима стоје крај наших врата, ја никако не могу да појмим зашто нас шаљу да се санкамо у тако необично доба. Тога дана за време вожње ја и Љубочка смо, не знам зашто, необично добро расположени и свака ситница, свака реч, сваки покрет нагони нас на смех.

Разносач, шчепавши своју торбу, касом претрчава преко пута — и ми се смејемо. Исцепани Вањка галопом, трзајући крајеве узде, сустиже наше санке — и ми се гласно смејемо. Филипу се закачио бич за шину на санкама; он окрећући се говори: „ех — ма“ — и ми да умремо од смеха. Мими с незадовољним изразом каже да се само *глупи* смеју без узрока, — и Љубочка, да уздржи смех, испод ока гледа на мене. Наши се погледи сусрећу — и ми прснемо у грохот, пођу нам сузе и никако не можемо да се уздржимо од наступа смеха који нас гуши. Тек што смо се мало умирили, ја погледам Љубочку и кажем јој једну реч која је у последње време код нас у моди и увек изазива смех — и ми се понова закикоћемо.

Кад смо се враћали и приближавали се кући, ја сам таман отварао уста да начиним Љубочки једну дивну гримасу, кад се запрестих опазивши прислоњен уз врата поклопац од мртвачког сандука и моја уста осташе у томе искривљеном положају.

— *Votre grand'—mère est morte!*¹⁾—каже St.-Jérôme, с бледим лицем излазећи нам на сусрет.

За све време док је бабушкино тело стајало у кући, ја сам осећао само мучан страх од смрти, то јест, мртво тело ме је живо подсећало на непријатну истину да и ја морам некад умрети, — осећање које, не знам због чега, мешају са тугом. Ја нисам жалио бабушку и сумњам да је ико и жалио и поред пуне куће у црно обучених посетилаца, изумимајући једну личност, чија ме је страшна туга запрепастила. То је била собарица Гаша. Она одлази на чардак, закључава се, плаче без престанка, проклиње саму себе, чупа косе, неће ни да чује какве савете и говори да ће јој само смрт бити утеха за њеном драгом госпођом.

Опет понављам да у стварима осећања оно што не личи на истину најјачи је доказ истине.

Бабушке више нема, али још у нашој кући живе успомене и разни разговори о њој. Ти разговори се највише тичу тестаментa

1) Ваша стара-мајка је умрла!

који је она написала пред смрт и чију садржину нико не зна осим њеног повереника кнеза Ивана Ивановића. Међу бабушкиним млађима чујем разна нагађања ко ће коме да припадне и, признајем, нехотице и радосно мислим о томе да ћемо ми бити наследници.

После шест недеља, Никола, који је увек у нашој кући био разносач новости, саопшти ми да је бабушка оставила све имање Љубочки и поставила за стараоца не тату, већ Ивана Ивановића.

XXIV

Ја.

Још само неколико месеца ми остаје до ступања на универзитет. Добро се учим. Не само да без страха чекам наставнике, већ чак осећам и неко задовољство у учионици.

Мени је пријатно — кад јасно и разумљиво кажем научену лекцију. Спремам се за математички одсек и њега сам изабрао, да истину кажем, стога што ми се речи: синуси, тангенте, диференцијали, интеграл и тако даље необично допадају.

Ја сам много мањег раста него Влада, широких плећа и меснат, као и пре ружан и као и пре мучим се због тога. Ја се старам да се покажем оригиналан. Једно ме теши — а то је што је тата рекао да имам *паметну* њушку и ја томе сасвим верујем.

St.-Jérôme је задовољан мноме, хвали ме и ја не само да га више не мрзим, него, кад он понекад каже да би било срамота *с мојим умом* и *с мојим способностима* не учинити то и то, мени се чак чини да га волим.

Више не посматрам шта се дешава у девојачкој соби, мене је срамота да се кријем иза врата, а после убеђење да Маша још воли Василија, признајем, охладило ме је унеколико. Од те несрећне страсти сасвим ме је излечила Василијева женидба, за коју сам ја сам по његовој молби измолио допуштење од тате.

Кад су *младенци* с бонбонама на служавнику прилазили тати да му захвале и Маша у капици с плавим машнама такође за нешто захваљивала свима нама, љубећи свакога у раме, ја сам осетио само мирис ружине помаде с њене косе и ни најмање узбуђења.

Уопште почињем да се лечим помало од својих дечачких недостатака, изузимајући у осталом главну којој је било суђено да ми још много зла учини у животу, — наклоност ка умовању.

XXV

Владини пријатељи.

И ако сам у друштву Владиних познаника играо улогу која је вређала моје самољубље, ипак сам волео да седим у његовој соби кад је имао госте и, ћутећи, посматрао сам шта они раде.

Чешће од осталих долазио је ађутант Дупков и студент кнез Нехљудов. Дупков је био мали, жилав, црномањаст, не баш сувише млад човек, који је имао мало кратке ноге, али није био ружан и био је увек весео. Он је био један од оних ограничених људи који су нарочито пријатни баш због те своје ограничености, који нису способни да виде ствари са разних страна и који се вечито одушевљавају. Мишљења тих људи су једнострана и површна, али су увек срдачна и примамљива. Чак и њихов ситан егоизам изгледа некако оправдан и мио. Осим тога Дупков је мене и Владу двоструко привлачио — што је по спољашности био прави војник и још више што је био старији од нас и изгледао нам као прави човек (*comme il faut*) што се врло цени у младим годинама. Уосталом Дупков је заиста био то што се зове *un homme comme il faut*¹⁾ Само ми је једно било непријатно — а то је што се Влада понекад као стидео пред њим због мојих најневинијих поступака и још више због моје младости.

Њехљудов није био леп: мале сиве очи, кратко право чело, несразмерно дуге руке и ноге — то све није се могло назвати лепим особинама. Леп је био само његов необично висок раст, нежна боја лица и прекрасни зуби. Али је то лице добијало тако енергичан и оригиналан карактер од уских сјајних очију и

¹⁾ човек на свом месту.

променљивог — час строгог, час детињски — неодређеног израза осмеха што се није могло превидети.

Изгледа да је био врло стидљив, јер га је свака ситница нагонила да поцрвени до ушију; али његова стидљивост није била налик на моју. Што би јаче поцрвенео, тим више одлучности би изразило његово лице. Као да се он сам на себе љутио за своју слабост.

И ако се он много дружио са Дупковим и са Владом, видело се да га је само случај саставио с њима. Њихове тежње у животу биле су сасвим различите: Влада и Дупков као да су се бојали свега што је било налик на озбиљна размишљања и осетљивост; Нехљудов на против био је ентузијаст у великој мери и често, не обзирући се на исмевања, упуштао се у расуђивања о филозофским питањима и осећањима. Влада и Дупков волели су да говоре о предметима своје љубави (и бивали су заљубљени у исто време у њих неколико и обојица у једне исте); Нехљудов се напротив увек озбиљно љутио кад су му напомињали његову љубав према некој *риђој*.

Влада и Дупков су често себи допуштали да се мало подсмехну својим рођацима: Нехљудов напротив могао је да плане ако се само што неповољно спомене о његовој тетци, према којој је осећао одушевљено обожавање. Влада и Дупков су после вечере ишли негде

без Нехљудова, а њега називали *красном девојком*.

Кнез Нехљудов ме је задивио још кад сам га први пут видео и својим разговором и својом спољашношћу. Али и ако сам ја у његовим тежњама налазио сличности са својима — или можда баш стога — осећање које сам добио кад сам га први пут видео није било нимало пријатељско.

Мени се није допао његов брз поглед, чврст глас, поносито држање и више од свега његова потпуна равнодушност према мени.

Често пута у разговору желео сам да му противуречим; да бих га казнио за гордост желео сам да га победим, да му докажем да сам паметан и ако он неће да обрати на мене никакве пажње. Стидљивост ме је задржавала.

XXVI

Размишљање.

Влада је лежао на дивану и, налактивши се на руку, читао неки француски роман, кад сам ја после вечерњих часова по обичају ушао у његову собу. Он за тренутак подиже главу погледа ме и настави читање — и тај покрет врло прост и природан, нагна ме да поцрвеним. Мени се учинило да је у његовом погледу било питање: зашто сам дошао? а у брзом враћању књизи — жеља да сакрије значење тога погледа. Та навика да најпростијем покрету дајем нарочито значење била

је моја карактерна црта тога доба. Ја сам пришао столу и такође узео књигу; али пре него што сам почео да је читам, мени паде на ум како је то смешно што ми, и ако се целога дана нисмо видели, ништа не говоримо један другом.

— Хоћеш ли вечерас бити код куће?

— Не знам, а што питаш?

— Онако, — рекох ја и, примећујући да разговор не иде, узех књигу и почех да читам.

Чудновато је то: Влада и ја, кад смо сами, проводимо по читаве часове ћутећи, а чим нам дође неко трећи, ма и најћутљивији, ми започињемо врло занимљиве и разноврсне разговоре. Ми смо осећали да сувише добро знамо један другога. А сувише много или сувише мало познавати некога подједнако смета међусобном зближавању.

— Је ли Влада код куће? — чу се у предсобљу глас Дупковљев.

— Код куће је, — рече Влада, спуштајући ноге с дивана и остављајући књигу на сто.

Дупков и Нехљудов у шињелима и шеширима уђоше у собу.

— Шта је, хоћемо ли у позориште, Владо?

— Нећу, немам кад, — одговори Влада и поцрвене.

— Ех, којешта. Хајде, молим те!

— Па ја немам ни улазнице.

— Улазница има колико год хоћеш на уласку.

— Причекај, сад ћу ја доћи, — одговори Влада попуштајући и, подижући раме, изиђе из собе.

Ја сам знао да би Влада врло радо ишао у позориште, куда га је звао Дупков, а да само зато каже да неће што нема новаца, и да је изишао да од настојника куће позајми пет рубаља до другог месеца.

— Добар дан, *дипломато!* — рече Дупков, пружајући ми руку.

Владини пријатељи су ме звали *дипломатом* зато што је једном покојна бабушка после ручка пред њима, говорећи о нашој будућности, казала да ће Влада бити официр, а да се нада да ћу ја постати *дипломата* и носити црни фрак и чешљаћу се à la соф, што је по њеном мишљењу био главни услов да се буде дипломатом.

— Куда то оде Влада? — упита ме Нехљудов.

— Не знам, — одговорих ја, црвенћи од мисли да се они зацело досећају зашто је Влада изишао.

— Зацело нема новаца! Зар не? О, *дипломато!* — додаде он поуздано после мога осмеха. — И ја немам новаца. А имаш ли ти, Дупкове?

— Хајде да видимо, — рече Дупков, извуче новчаник и сасвим пажљиво својим кратким прстима напипа у њему неколико ситних монета. — Ево пет парића, ево два

грошића, и, гле, — нема више ништа! — рече он, размахнувши некако смешно руком.

Баш тада уђе Влада у собу.

— Шта је, хоћемо ли?

— Нећу.

— Ала си смешан! — рече Нехљудов!
— зашто не кажеш да немаш новца? Ако хоћеш узми моју улазницу.

— А шта ћеш ти?•

— Он ће да оде код рођака у ложу, — рече Дупков.

— Не, ја нећу ни да идем.

— Зашто?

— Зато што ја, ти то знаш, не волим да седим у ложи.

— Зашто?

— Не волим, незгодно ми је.

— Опет старо! не разумем како ти може бити незгодно тамо, где си свима мио. То је смешно, mon cher.

— Шта да радим, si je suis timide!¹⁾
Ти зацело целог свог века ниси никад поцрвенео, а ја сваког тренутка за најмању ситницу поцрвеним! — рече он и у исто време поцрвене.

Savez — vous, d' où vient votre timidité?.. d' un excès d' amourpropre, mon cher,²⁾ — рече Дупков.

1) Кад сам тако стидљив.

2) А знате ли зашто сте стидљиви?... зато што сте сувише самољубиви, мој драги.

— Откуд је то *excès d' amourpropre!* — одговори Нехљудов, кога је то јако заболело. — Напротив ја сам стидљив стога што имам сувише мало *amourpropre*; мени се, напротив, чини да сам људима непријатан, досадан... ето због тога...

— Облачи се, Владо! — рече Дупков, ухвати га за раме и поче да му свлачи капут. — Игњате, дај господину да се обуче!

— Због тога ми се често дешава... — продужаваше Нехљудов.

— Али га Дупков већ више није слушао. „Трала-та-тра-ла-ла“, поче он да пева неку мелодију.

— Ти ниси доказао своје право, — рече Нехљудов! — ја ћу ти показати да стидљивост никако не долази од самољубља.

— Доказаћеш ако поћеш с нама.

— Рекао сам да нећу ићи.

— Е онда остани ту и доказуј *дипломати*; ми ћемо да идемо; а он ће нам после испричати.

— И доказаћу, — одговори Нехљудов с детињастом самовољом, — само дођите што пре... Шта ви мислите да ли сам ја самољубив? — рече он и седе ближе к мени.

И ако сам већ имао о тој ствари готово мишљење, ја сам се толико збунио од тога неочекиваног питања да нисам могао брзо да му одговорим.

— Ја мислим да јесте, — рекох и осетих да ми глас дршће и да ми руменило покрива

лице од мисли да је дошло време да му покажем да *сам ја паметан*: — ја мислим да је сваки човек самољубив, и да све што чини чини из самољубља.

— Па шта је онда по вашем мишљењу самољубље? — рече Нехљудов, осмехујући се. како ми се учинило, мало презриво.

— Самољубље, — рекох ја, — то је убеђење у то да сам ја бољи и паметнији од свих људи.

— Али како могу бити сви убеђени у то?

— Не знам ја да ли они имају права тако да мисле, само нико осим мене то не признаје; ја сам убеђен да сам најпаметнији на свету и уверен сам да и ви мислите да сте најпаметнији.

— Не, ја вам кажем да сам наилазио на људе којима сам признавао да су паметнији од мене, — рече Нехљудов.

— Не може бити, — одговорих ја с убеђењем.

— Зар ви заиста тако мислите? — рече Нехљудов, пажљиво се загледајући у мене.

— Озбиљно, — одговорих ја.

И тада ми одједном дође мисао коју одмах и исказах.

— Ја ћу вам то доказати. Зашто ми саме себе волимо више него друге?.. Зато што мислимо да смо бољи од других, да смо више достојни љубави. Кад бисмо ми друге сматрали за боље од себе, онда бисмо их и волели више од себе, а то се никад не дешава.

Па и ако се дешава, ја ипак имам права — додадох ја и нехотице се осмехнух са задовољством.

Нехљудов поћута један тренут,

— Ето ја никада нисам мислио да сте ви тако паметни! — рече ми он и насмехи се тако добродушно и пријатно да ми се одједном учини да сам врло срећан.

Похвала тако силно утиче не само на осећање већ и на разум, да ми се под њеним пријатним утицајем учинило да сам постао много паметнији и мисли су се једна за другом необично брзо ројиле у глави. Од самољубља смо неприметно прешли на љубав, а разговор о тој теми био је неисцрпан. И ако су наша размишљања била тако нејасна и једнострана и могла изгледати страном слушаоцу права бесмислица, за нас су она имала високи значај. Наше душе су се тако лепо слагале да је и најмањи додир какве било струне код једнога налазио одјека у другоме. Ми смо налазили задовољства баш у томе сложном звучању различитих струна, којих смо се у разговору дотицали. Чинило нам се да нам недостаје речи и времена да изразимо један другом све те мисли које су хтеле да изиђу из главе у свет.

XXVII

Почетак пријатељства.

Отада између мене и Димитрија Нехљудова отпочеше доста чудни, али врло при-

јатни односи. У присуству кога другога он готово није обраћао никакве пажње на мене; али чим би се десило да останемо сами, ми бисмо седали у какав удобан кутић и почињали да расправљамо, заборављајући на све и не примећујући како лети време.

Ми смо говорили и о будућем животу, и о уметности, и о служби, и о женидби, и о васпитању деце, и никад нам ни на ум није падало да је све то о чему смо говорили ужасна детињарија. То нам није падало на ум стога, што су глупости које смо ми говорили биле паметне и пријатне глупости; а у младости још цениш ум и верујеш у њега. У младости су све душевне силе управљене на будућност и та будућност нам се приказује у разноврсним, живим и чаробним сликама, под утицајем наде, основане не на искуству прошлости, већ на уображењу могуће среће, тако, да већ и саме поједине мисли и маште о будућој срећи причињавају у то доба истинску срећу. У метафизичким размишљањима која су била главни предмет наших разговора, ја сам волео онај тренутак кад мисли све брже и брже иду једна за другом и, постајући све више апстрактне, долазе напослетку до такве магловитости да их не можеш изразити и, хотећи да кажеш оно што мислиш, говориш нешто сасвим друго. Ја сам волео тај тренутак кад, уздижући се све више и више у области мисли, одједном достигнеш њену бескрајност и осетиш де не можеш даље.

Једаред за време беле недеље Нехљудов се толико занео разним забавама да, и ако је по неколико пута дневно долазио к нама, ниједанпут није разговарао са мном и мене је то тако увредило да ми се понова учинило да је он горд и непријатан човек. Чекао сам само случај да му покажем да нимало не марим за његово друштво и да према њему не осећам никакве нарочите оданости.

Први пут, после беле недеље, кад је он понова хтео да се поразговара са мном, ја рекох да морам да спремам лекције и одох горе; али после четврт часа неко отвори врата од учионице и Нехљудов ми приђе.

— Сметам ли вам? — рече он.

— Не, — одговорих ја и ако сам хтео да кажем да заиста имам посла.

— Онда зашто сте отишли из Владине собе? Та ми већ давно нисмо разговарали. А ја сам на то толико навикао, да ми сад као нешто недостаје.

Моја срџба прође за тренутак и Димитрије поново постаде онај исти добар и мио човек.

— Ви зацело знате зашто сам ја отишао? — рекох ја.

— Може бити, — рече он, седајући поред мене, — али и ако се досећам, ипак не могу да кажем зашто, а ви можете, рече он.

— Ја ћу вам и рећи: отишао сам стога што сам био љут на вас... не љут, него ми је било криво. Просто: ја се увек бојим да ме ви не презирете што сам још сувише млад.

— Знате ли зашто смо се нас двојица тако сложили? — рече он, добродушним и паметним погледом одговарајући на моје признање, — зашто ја вас волим више него људе које боље познајем и с којима имам више заједничкога? Ја сам тек сад то схватио. Ви имате дивну, ретку особину — искреност.

— Да, ја увек говорим баш о оним стварима, које се стидим да признам, — потврдох ја, — али само онима у које сам поуздан.

— Да, али да човек буде у некоме поуздан потребно је да му сасвим буде пријатељ, а ви и ја, Nicolas, ми још нисмо пријатељи; сећате ли се, ми смо говорили о пријатељству: да се буде истински пријатељ треба да потпуно имамо вере један у другог.

— Бити сигуран да оно што ја вама кажем ви никоме нећете казати, — рекох ја. — А најважније и најинтересантније су баш оне мисли које ми низашта нећемо да кажемо један другом.

— И какве гадне мисли! Такве подле мисли, да кад бисмо знали да их морамо признати коме, оне никад не би смеле да нам дођу у главу... Знате ли шта ми је пало на ум, Nicolas? — додаде он, устајући са столице и осмехујући се протрља руке.

— *Хајде да урадимо шако*, и ви ћете видети како ће нам обојици то бити корисно: хајде да дамо себи реч да ћемо један другоме све признавати. Ми ћемо знати један

другог и нећемо се стидети; а да се не бисмо бојали од осталих људи, даћемо себи реч *да никад ни с ким и ништа* не говоримо један о другом. Хајде да учинимо то.

И ми смо то заиста *учинили*. Шта је изишло из тога, испричаћу доцније.

Кар је казао да у свакој љубави има две стране: једна воли, друга допушта да је воле; једна љуби, друга пружа образ. То је сасвим тачно; и у нашем пријатељству ја сам љубио, а Димитрије пружао образ; но и он је био готов да мене љуби. Ми смо се волели подједнако зато што смо се узајамно познавали и поштовали, али то њему ништа није сметало да утиче на мене, ни мени да му се потчињавам.

Већ се само по себи разуме да сам ја под утицајем Нехљудова усвојио и нехотице његове идеје, чија се суштина састојала у одушевљеном обожавању идеалне врлине и у убеђењу да је човечији задатак у томе да се не престано усавршава. Тада нам је изгледала врло могућна ствар поправити човечанство и уништити све људске пороке и несреће; врло лако и просто нам се чинило поправити самога себе, стећи све врлине и бити срећан...

А у осталом Бог једини зна да ли су заиста биле смешне те благородне маште младости и ко је крив што се оне нису оствариле...

